ІВАН КРИПЯКЕВИЧ

ШЛЯХАМИ СЛАВИ УКРАЇНСЬКИХ КНЯЗІВ

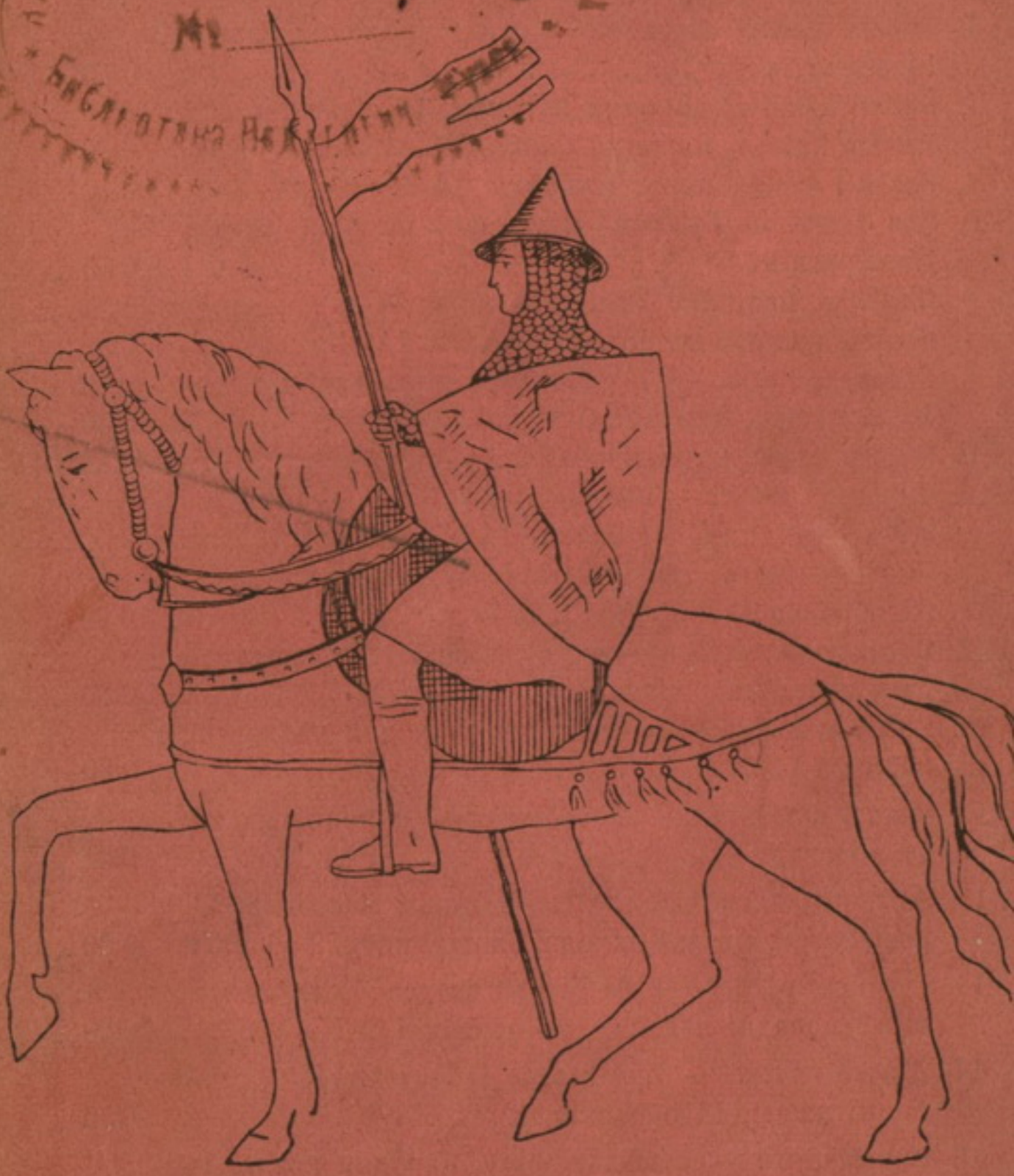

ВИДАВНИЦТВО: „УКРАЇНСЬКА КНИЖКА“.

ІВАН КРИПЯКЕВИЧ

ШЛЯХАМИ СЛАВИ УКРАЇНСЬКИХ КНЯЗЇВ

ВИДАВНИЦТВО: „УКРАЇНСЬКА КНИЖКА“.

9(47.7)
9
1-35
Во 8539
Державна Публічна
БІБЛІОТЕКА УРСР
Інв. 134 6488
Звідано-69

Ілюстрації на стр. 1, 24, 25, 32, і 49 рисував:
ОЛЕГ ЛОШНІВ.

БІБЛІОТЕКА
Академії Наук
УРСР
Во 8539

ЛЬВІВ — КИЇВ.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

Великий князь.

Минуло 900 лїт від часу як на Берестовім коло Київа покінчив життє князь Володимир Великий*). Його імя знає у нас навіть мала дитина, а память його є в глубокій почести у цїлого нашого народа без огляду на державні границї, а навіть ріжницю віроісповідання.

Року, в котрім родив ся князь Володимир, не записали давні лїтописи. Таксамо не знаємо нїчого про його молоді лїта. Батьком Володимира був славний князь Святослав, великий войовник і сміливий лицар, що цїле своє життє перебув на війнах, воюючи Хозар, Греків і непокірні українські племена; він загинув нещасливо коло Днїпрових порогів у боротьбі з дикою ордою Печенїгів, — печенїзький ватажок казав зробити з його черепа чашу на вино... Молодим Володимир мабуть нераз бачив батьківські походи і з молодих лїт привикав до оружя та до невигід життя в таборі і потім пімстив смерть батька на Печенїгах. Матїрю Володимира була проста селянка Малуша, яку щиро покохав Святослав; через те вороги пізнїйше відмовляли Володимирови княжих почестий і звали його сином рабинї. З дитинячих лїт може памятав Володимир свою бабку княгиню

---

*) Докладно описані часи Володимира в книзї проф. М. Грушевського Історія України-Руси т. І.

Ольгу, що дуже розумно правила державою і перша зпоміж наших князїв приняла христіянство; за її прикладом став христіянином і Володимир.

Коли в 972 р. загинув Святослав, київська держава поділила ся між його трох синів: Ярополк мав княжити в Київі, Олег в деревській землї, а Володимир у Новгородї; в полоцькій землї панував князь Рогволод. Святославові сини були ще невеликі і не могли взяти правлїння в свої руки, за них рядили могутні пани, бояри. Дорадник Ярополка, київський боярин Свенельд, почав підмовлячи молодого князя до боротьби з братами, щоби зєдинити наново в одних руках цїлу державу. Се була думка розумна, бо наша держава могла мати силу тільки тодї, коли у нїй панував би один енергічний чоловік; але способи, якими Свенельд хотїв перевести свої наміри, не були добрі і Ярополк не тільки не здобув волостий братів, але ще втратив і свої. Ярополкові війська побідили що правда Олега і він загинув у боротьбі; але проти Ярополка звернув ся наймолодший брат Володимир і розпочав з ним війну.

Володимир переживав у Новгородї, як йому призначив батько. Але коли дізнав ся про боротьбу між братами, покинув свій город і поїхав за балтийське море до Скандинавії, шукати помочи. Скандинавський нарід Нормами або Варяги був славний зі сміливости і воєвничости і наймав ся на службу кождому, хто хотїв вести війну. Наші князї нераз брали варязьких вояків на поміч, таксамо зробив і Володимир. Тимчасом Ярополк напав уже на Новгород і загорнув волости брата. Розпочала ся війна. Лицарський Володимир не хотїв нападати несподївано Ярополка і вислав до нього вість: „Іду на тебе, приготовляй ся до боротьби“.

Війна скінчила ся побідою Володимира. Він опанув знов Новгород, побідив полоцького князя Рогволода і прийшов під Київ. Тодї бояри стали

покидати свого князя і перейшли на сторону Володимира. Ярополк також мусїв піддати ся братови. Володимир бажав з ним погодити ся, але коли Ярополк прибув до його табору, несподївано Варяги кинули ся на нещасливого князя і пробили його мечами. Володимир обурений на Варягів, не пустив їх до Київа, щоби не знищили міста і чим скорше почав збирати військо проти них. Тодї Варяги побачили, що нїчого не здобудуть і просили Володимира, щоби пустив їх вільно на службу до Греції.

Володимир був тепер одиноким паном цїлої держави свого батька. Але держава по війнах була знищена і довгого часу треба було, щоби її довести до ладу. В перших роках свого панованнн Володимир старав ся передусїм про се, щоби підбити під своє панованнє ті українські племена, що жили дотепер окремо.

В 981 р. ходив Володимир з військом на нинїшну Галичину, яку заняли були Поляки. Лїтопись каже про се так: „иде Володимиръ къ Ляхомъ и зая грады ихъ, Перемышль, Червенъ и ины городы“. Се перша історична звістка, яку маємо про Галичину. Що перше тут дїяло ся, чи були тут які окремі князї, чи може Галичина належала до київських князїв, коли і як заняли її Поляки, — про се не знаємо нїчого. Головними городами були в Галичинї тодї Перемишль і Червень (нинї село над Бугом в Холмщинї); Львова не було тодї зовсїм, а Галич не був ще столицею. В пізнїйшім часї польська держава стала сильнїйша і знов думала забрати Галичину, тому 993 р. Володимир ходив другий раз до Галичини, — приготовляти ся до війни. Володимир відбував походи і десь глубоко в Польщу, але про се не знаємо нїчого докладно.

В 981—2 р. була війна на сходї з Вятичами, словянським племенем, що мешкало над рікою Окою; їх підбив уже Святослав, але тепер

Володимир мусїв знов воювати з ними, щоби примусити їх до підданства і данини.

В 983 р. відбув князь похід на Ятвягів, литовське племя, що від північного заходу непокоїло нашу державу, і знищив їх землю.

В 984 р. воював Володимир Радимичів, невелике племя, що жило над горішним Днїпром. Вславив ся тодї воєвода призвищем Вовчий Хвіст.

Того самого року відбув ся похід на Болгарів, монґольський нарід, що мешкав над долїшною Волгою. Володимир не бажав нищити сеї орди, а тільки забезпечити ся від їх нападів і заключив з ними згоду. Пізнїйше оповідали, що війну відрадив князеви воєвода Добриня, — сказав, що Болгари багаті пани, в чоботях, не схочуть платити дани, лїпше пошукати слабших ворогів, що ходять в личаках...

Через ті війни Володимир забезпечив державу від сусїдських нападів і міг її впорядкувати. Щоби на будучність новоздобуті землї не відпали від Київа, князь віддавав їх у заряд своїм синам, яких мав аж дванацять. Першою жінкою його була Рогнїдь, донька полоцького князя, яку називали Гореславою, бо багато горя перейшла в життю; крім неї мав князь ще инші жінки, бо на се позваляли старі славянські звичаї, і Володимир не був ще христіянином. Під своєю управою лишив тільки Київ і землї по лївім боцї Днїпра, решту роздав між синів. Від того часу ріжнородні землї українські, білоруські і навіть московські належать до київської держави і приймають назву руських. Давнїйше кожде племя мало окрему назву (Деревляни, Радимичі, Вятичі і ин.), а імя Руси носила тільки околиця Київа; тепер, хоч лишили ся і дальше племінні ріжниці, цїлий простір східної Европи почав звати ся Русю на знак полїтичної єдности.

Така велика могутна держава мусїла знайти всюди признанне і поважанне. Західні сусїди по-

спішили ся війти в приязні зносини з Володимиром. Польський король Болеслав, хоч рад був прилучити Галичину до своїх земель, мусїв заключити мир; чеський князь Андрій і угорський король Стефан Великий прихильно відносили ся до нашої держави; мабуть у добрих зносинах стояв Володимир і з Нїмеччиною.

Лишив ся тільки один небезпечний ворог української держави, а се були степові орди. Коли батько Володимира знищив державу Хозарів над каспійським морем, на місце сеї спокійної орди прийшли войовничі Печенїги. Від них загинув Святослав і вони заняли чорноморські степи та почали нападати на багаті землї над Днїпром. Від початку свого панування Володимир вів з ними війну і з кождим роком війна ставала більша і горячійша. Оповідали багато про се, які пригоди мали люди з Печенїгами. Під Переяславом малий хлопець віднїс побіду над Печенїгом, як Давид над Голїятом і від того назвали город, бо хлопель „переняв славу“ печенїзького ватажка. В Білгородї люди здурили Печенїгів, що мають багато поживи, бо показали їм, що нїбито з землї дістають кисїль. Під Василевом сам Володимир знайшов ся в небезпеці від ворогів, бо мав невелике військо і мусїв хоронити ся під якийсь міст, — на памятку сього пізнїйше поставив там церкву. Війна ішла безнастанно так, що не доставало в Київщинї війська і князь мусїв спроваджувати вояків з північних земель. Щоби забезпечити край перед нападами, казав Володимир будувати замки в оборонних місцях, а в околиці Києва велїв сипати оборонні вали. Слїди таких валів лишили ся до нинї по обох боках Днїпра, над Стугною, Ірпенем, Росю, Трубежем, Сулою. Сї кріпости служили до оборони і значно спинили напади Печенїгів.

По десятьох роках панованя, коли вже держава була забезпечена від ворожих нападів, Володимир рішив ся перевести важну внутрішну

реформу — змінити віру цілого народа. Давна словянська віра в явища природи — в Перуна, Дажбога, домовиків, русалки, — віра повна забобонів, тоді вже не знаходила приклонників між свідомійшими людьми, що знали ширший світ і бачили життє культурнійших народів. Літопись оповідає, що до Володимира приходили люди ріжних вір, щоби його наклонити до зміни віри: були Болгари магометанської віри, Нїмці римського віроісповідання, Хозари, що належали до жидівської релїґії і грецький фільософ з Царгорода. Князь скликав нараду бояр і старців і вислав десятьох людий в далекі сторони, щоби оглянули ріжні обряди і рішили, яка віра найлїпша. Посли вернули ся і заявили, що найгарнійше богослуженнє є в Греції і що князь повинен приняти грецьку віру, як се вже зробила княгиня Ольга.

В тім часї трафила ся нагода близше пізнати ся з Грецією. Грецькі цїсарі, брати Василь і Константин, звернули ся до київського князя з просьбою, щоби дав їм воєнну поміч, бо проти них підняв повстаннє один із свояків. Володимир радо згодив ся на се і післав до Византії шість тисяч піхотинців і вони розбили військо повстанців; цїсарям так подобали ся наші вояки, що лишили їх собі дальше на службі як прибічну двірську сторожу. В нагороду за поміч Володимир зажадав, щоби цїсарі дали йому за жінку свою сестру Анну. Цїсарі не хотїли на се згодити ся. Грекам видавало ся страшною річю, щоби цїсарська донька могла віддати ся за якогось „варвара“, далекого північного князя, що не вірить в Христову науку. Почали толкувати Володимирови, що перший христіянський цїсар Константин Великий заборонив віддавати цїсарські доньки чужинцям, що цїсарські відзнаки дані ангелом з неба і т. ин. Володимира обурили такі хитрування і він рішив ся оружєм примусити Греків до уступок. Українські війська несподївано вийшли

до Криму, де були грецькі посїлости. Тодї цїсарі змякли і вислали свою сестру до міста Корсуня на Кримі, щоби спинити війну. Заключено мир, Володимир зрік ся Криму на річ Византії, а сам обіцяв вихрестити ся. Про хрест Володимира не знаємо нїчого докладнїйше; потім зложила ся лєґенда, що князь довго не хотїв хрестити ся і аж коли йому очи чудесно загоїли ся, сповнив обітницю, — але се тільки народнє оповіданнє, не історична правда. По хрестї відбув ся шлюб з цїсарівною Анною. Від того часу уживав Володимир корони, подібної до візантійської і инших цїсарських відзнак; в таких прикрасах бачимо його портрет на монетах.

Вернувши ся до Київа, Володимир почав заводити христіянську віру на місце поганської. Не ішло се дуже тяжко, бо в Київї здавна вже були христіяни, була навіть церква св. Ілії; а нарід не дуже вірив у давних богів. Князь приказав знищити наперед найважнїйшого бога Перуна, якого статуя стояла перед княжим двором: він мав срібну голову і золоті вуса. Привязали його коневи до хвоста і стягнули з гори до Днїпра; при тім дванацять мужів били його палицями і кинули у воду; так плив він аж за Днїпрові пороги і там викинуло його на мілину. Таксамо рубали й нищили инших богів. Потім Володимир велїв всїм мешканцям Київа іти на ріку і грецькі священики хрестили всїх всенародно. Люди охочо хрестили ся, бо любили князя і вірили, що він веде їх до доброго. Се було 988 року.

Не відразу розширила ся христіянська віра у всїх сторонах. Недоставало священиків, щоби охрестити народ в цїлій країнї, не то щоби утвердити неофітів*) у новій вірі. Ще довгі роки в далеких селах ховало ся поганство, темні люди призивали помочи Велеса і Дажбога, складали жертви в лїсах і на багнах русалкам і иншим

*) Неофіт = новохрещенець, новонавернений.

богам. Християнська віра приймала ся тільки на зверх і довгого часу треба було, щоби люди навчили ся всїх тайн нової віри. Найскорше розширило ся почитанне тих святих, що нагадували людям давні божества: св. Ілія їхав огненним возом і нагадував Перуна, св. Юрій був подібний до Дажбога, св. Власій до Волоса бога скота і ин. Приняли ся ті християнські свята, що припадали на час давних словянських: різдво се давне свято новонародженого сонця, великдень і зелені свята лучать ся зі святом весни, св. Івана з давним Купалом і ин.; у шлюбних обрядах лишило ся багато поганського, таксамо в поминках і ин.

Християнство привело багато змін на Україні. По більших містах осїдали грецькі епископи, а в Київі повстала митрополїя; всюди було багато грецьких учителїв, ремісників, купців. Греки вводили у нас нову культуру, що зміняла вигляд нашої землї. По містах ставлено церкви, перші мурованї будинки. Перша мурована церква в Київі се церква Богородицї т. зв. Десятинна, на якої удержанне князь призначив десяту часть своїх доходів. До неї Володимир передав також ікони, хрести і церковні річи, котрі взяв з Корсуня. Ся церква вже не істнує, завалила ся 1240 р. підчас нападу Татар.

Разом з християнством завели ся у нас початки книжної просвіти. Князь казав брати дїти визначних бояр і давав їх на науку. Часть молодїжи вчила ся на священиків, решта тому, щоби здобути собі освіту, яка стояла високо в Візантії. Перші висші школи основано при епископських катедрах; низші були і при звичайних церквах, по селах. Наука починала ся читанням і писанням в староукраїнській мові; рахунків учено небагато, але знали чотири дїлання і дроби. Дальше учили грецької мови, яку мусїв знати тодї кождий освічений чоловік, не тільки учений, але й купець і ремісник, бо зносини з Грецією були дуже живі, і неодин чоловік стрічав ся

з Греками; вчили не тільки читати і розуміти, але також граматичних правил. Багато часу присвячували науці стилю, щоби вміти гарно писати і складати штучні промови. Хто навчив ся грецької мови, той мав отверту дорогу до багатої візантійської літератури, міг вчитувати ся в книги про історію, ґеоґрафію, природні науки і ин. Наших книжок ще тоді не було, що йно святе письмо перекладали з грецької мови на старо-українську. Але невдовзі появили ся визначні учені, що положили основи під нашу літературу. Все те було заслугою Володимира; завдяки йому засіяла наша земля високою культурою і просвітою.

Другу половину свого панування Володимир присвятив у цілости тій культурній праці. Воєн уникав і тільки з дикими Печенїгами вела ся безупинна боротьба. Князь часто засїдав з боярами на ради, і укладав пляни, як упорядкувати справи великої держави, щоби всїм жило ся добре і щасливо. Володимир був для всїх ласкавий і прихильний, часто уряджував величаві пири, гостив убогих і нещасливих. На празники відбували ся обіди для всього народа; так нпр. пир на Спаса трівав вісїм днїв, бідним роздавали цїлими бочками мід і милостиню в грошах. Таксамо ласкавий був князь Володимир для дружини — прибічного війска. Раз дружина почала вередувати, що мусить їсти деревляними ложками; князь приказав дати всїм воякам срібні ложки, кажучи: „Сріблом і золотом не здобуду дружини, а з дружиною здобуду й золото й срібло; і дїд і батько мій здобув з дружиною золото і срібло“. За сю ласкавість всї любили й кохали старого князя як рідного батька, називаючи його „ясним сонцем“.

Але останнїх хвиль життя не мав щасливих. Почали бунтувати ся проти нього декотрі сини. Перед вів між ними Святополк, якого потім назвали Окаянним. Він оженив ся з донькою польського короля Болеслава і за намовою свого

тестя хотїв зробити ворохобню проти батька; польському князеви дуже бажані були незгоди між нашими князями, бо хотїв скористати з війни і забрати собі Галичину. Але Володимир дізнав ся про се і увязнив Святополка. З сеї причини мало не прийшло до війни з Польщею. На жаль Святополка наслїдував і брат його Ярослав, — він також готовив ся до війни з Володимиром.

Але Бог не дав дияволу радости — каже лїтописець, — Володимир умер дня 15. липня 1015 р. Не був ще дуже старим чоловіком, не мав й 60 лїт. Умер під Київом у своїм дворі на Берестовім. Коли люди звідали ся про його смерть, зійшли ся без числа і плакали за ним, — бояри за оборонцем держави, бідні за заступником і кормителем. Звідтам перевезено його тїло до Київа і похоронено в церкві Богородиці Десятинної, де вже спочивала його жінка Анна. Ся церква потім, як знаємо, завалила ся і аж за митрополита Петра Могили 1635 р. віднайдено мраморний гріб князя, але потім гріб десь затратив ся; а часть мощий Володимира мають переховувати ся в Київі (голова в київській Лаврі, рука в Софійській катедрі). В XIII в. наша церква зачала почитати Володимира Святим за його заслуги для христіянства.

В історії лишив Володимир память щасливого войовника, мудрого полїтика і великого орґанїзатора. За се дістав імя, якого нїхто більше в нашій минувшині не носить, — імя Великого.

Військо княжих часів.

Початки українського війська, правильної воєнної сили сягають VIII—IX. віку. Тоді вперше появили ся у нас добре зорґанїзовані й уоружені віддїли. Хто дав початок нашій давній армії, хто проводив нею і навчив її побіджати, про се знаємо тільки дуже загально.

Перше імя українського полководця є Бравлин; він на початку IX. в. напав із своїм військом на полудневе побереже Криму. Військо тих часів носить назву дружини. Се були або наняті віддїли Варягів, або вибрані сили споміж місцевого населення, що спеціялїзували ся у воєннім ремеслї; члени дружини звичайно побіч війни віддавали ся тільки торговлї, бо в тих небезпечних часах лише вояк міг бути купцем. Оружна сила київської держави від початку стояла на услугах економічної полїтики князїв і всї воєнні походи мали на ціли оборону торговельних інтересів України.

Розвиток української оружної сили поступав дуже скоро. Дружини збільшали ся не тільки місцевими людьми, але також ватагами північних вояків, славних Варягів-Норманів. В цїлій могутности показало ся наше військо в походах на Чорне море й під Царгород. Бо тодїшні князї не вдоволили ся сухопутньою армією, але до успішної боротьби в далеких сторонах витворили фльоту, що мала служити й воєнним і торговельним цїлям. В походї Аскольда та Дира на Царгород 860 р. ся фльота числила 200 вели-

ких човнів, що могли помістити 10.000 людий — велику силу на ті часи. Завдяки тим походам Чорне море, що до того часу було виключно областю грецького мореплавства, перейшло під супремацію української фльоти й переняло назву Українського моря, бо „тільки Українці там плавають".

Як великі полководці вславили ся незабаром князї Олег (до 914) й Ігор (914—946). Вони дали українській експанзії рішучий напрям на Чорне море, а побіч сього пробували здобути для української торговлї нові території над Каспійським морем. В тих походах українська армія зросла незвичайно. В походї Олега на Каспійське море 913 року було 500 човнів, з котрих кождий містив 100 людей; про Ігореве військо, що пішло 944 р., дійшли лєґендарні подробиці, що воно доҳодило до числа 900.000, були в нїм слони й ин.; так само пересадні грецькі вісти, що під Царгородем 941 р. Ігор мав аж 10.000 човнів!

Своїх попередників перевисшив славою Святослав (960—972). Він лишив ся в памяти наших і чужих лїтописців як взір князя-лицаря, що власним прикладом учить військо сповняти обовязки. „Коли князь Святослав виріс і став мужем, почав збирати багато хоробрих вояків, бо й сам був хоробрий і легкий, ходив, як леопард, і багато воював. Не возив з собою возів, ні казана, ані не варив мяса, тільки порізавши тоненько чи конину, чи воловину, пік на вуглях і так їв; не мав і шатра, а підстелював на спанне підклад, а в голови сїдло, — такіж були й вояки його". Святославова полїтика йшла слїдами Олега й Ігора, — він також намагав ся розширити українське панованне над побережем Каспійського моря й укріпити свою власть на Чорнім морі. Щоб обезпечити посїданне західного Чорного моря, він підійняв походи аж до Болгарії; про тодїшні оружні сили київського князя доносять грецькі лїтописи, — військо доходило до 60.000, а в бо-

ротьбі брала участь й українська фльота, що зайняла долїшнїй Дунай.

Мирова полїтика Володимира Великого (979—1015) та Ярослава Мудрого (1019—1054) не служила розвиткови воєнних сил; обидва князї повернули працю суспільности на поле внутрішньої культури, не наміряли походів на чужі території. Війни, які вели оба князї, мали на метї тільки оборону або усталенне границь; до сього вистарчало місцеве військо так, що можна було розпустити наємних Варягів. Також фльота вийшла з уживання; останнїй похід на Царгород відбув ся 1040 р. Але й тодїшнє військо було ще досить сильне, коли всї війни, як напр. проти Польщі, були щасливі. Все-таки й сї часи не були без значіння для нашої військовости. Володимир дав почин до великих фортифікаційних робіт. Ще в часах Святослава розпочали ся на Україну напади дикої орди з Азії — Печенїгів. Сей ворог не мав постійних осель, ховав ся в степу й частими докучливими походами мучив населенне України; боротьба з ним була дуже тяжка, бо не можна було знищити його одним великим походом, але треба було держати в постійній обороні широкі границї. Володимир перший розпочав плянову працю для забезпечення границї від степу. Заложено ряд городів на полудні, що мали боронити приступ до Київа; городи получено високими валами, на яких стояла сторожа. Саму столицю скріплено новими фортифікаціями. Се дало можність боронити успішно працю заселених околиць перед небезпекою зі степу.

Нещасливий подїл України, що настав по смерти Ярослава (1054 р.), подїлив також воєнні сили держави. Се мало очевидно дуже сумні наслїдки й для держави й для армії. Загинули давнї широкі воєнні пляни, одноцїльні змагання, успішні походи, — прийшли дрібничкові спори та війни. Небагато тодї можна знайти великих

дїл і великих людий. Всї воєннї походи мають тодї відпорний характер. На першім місцї стояла боротьба зі степом, — з новою ордою Половців. Найславнїйшим полководцем був Володимир Мономах (1113—1125), що майже цїлий свій вік перебував на полї серед боротьби з диким противником, руйнуючи партизанткою його полки. В його слїди вступав молодий Ігор Свято-

Київське військо (з житя Бориса й Гліба).

славич, оспіваний „Словом о полку Ігоря“; славним войовником був також Мстислав Удатний. Але ті змагання одиниць небагато могли зробити супроти недостачі єдности між князями. Коли врештї прийшла татарська буря і князї на хвилю отямили ся та злучили свої війська, — було вже запізно; пораженнє на Калцї показало, що більшість воєнної сили не годить ся до війни з ворогом.

В Галичинї воєнна сила стояла краще, нїж в инших землях. Уже перші Ростиславичі змогли побідити велике угорське вїйсько під Перемишлем 1099 р., — незвичайний успіх молодої династії. Всї пізнїйші галицькі князї дбали про добре вїйсько, бо кругом мали ворогів — з заходу Польщу, з полудня Угорщину, а з півночи Литву, від сходу ріжних українських князїв; крім сього ще й місцеве боярство підносило голову й треба було здержувати його оружною силою.

Орґанїзаційним талантом на воєннім полї вибивали ся також перші Романовичі. Роман (1199—1205) в часї недовгого свого князювання осягнув незвичайні успіхи — заняв Київщину, побив Половців, ходив на Литву та Польщу, — здобув собі імя „самодержця української землї". На жаль не дійшли до нас нїякі подробиці з його мілїтарної дїяльности; в лїтописи задержав ся тільки уривок якоїсь пісні про славні дїла Романа. Більше знаємо про його сина, короля Данила (1205—1264). По смерти батька молодий князь лишив ся без держави, бо Польща й Угорщина поділили Галичину між себе, а горде боярство не хотїло признавати своєї династії. Данило мусїв мати незвичайні особисті прикмети, коли опущений всїми серед ворожих сил зумів стягнути собі вїйсько та з ним поволї відбирав ворогам город за городом, село за селом — аж вкінцї утвердив ся на своїй батьківщинї. Його талант показав ся в ще яснїйшім світлї, коли цїлу Україну зруйнували Татари; тільки він один зміг захистити своє князївство й скріплене віддав наслїдникам. З подробиць його дїяльности важні фортифікаційні роботи, що розмірами може не дорівнюють Володимировим, але перевисшають їх з технїчного боку. Данилови завдячували початок такі городи, як Львів і Холм, а певно й більше нам незвісних; слїди тих укріплень, як славні Данилові вежі коло Холму, перетривали століття.

В тих часах галицькі міста стали могутніми твердинями, будовані на західний спосіб, будили подив навіть у чужих. Часи Данила мусїли бути епохою в фортифікаційній штуці в нас; його наслїдники йшли тим самим шляхом і се ратувало Галичину перед чужим завойованнєм.

Кінчаючи огляд розвитку воєнних сил на старій Україні, треба сказати ще дещо про устрій війська, його вигляд і прикмети. Крім властивого війська — дружини до оборони землї належало загальне ополченнє, що збирало ся відповідно до потреби. Вождом був звичайно сам князь; заступали князя бояри-урядники з ріжними титулами, як тисячний, дворецький і ин. Зброя була ріжна: до нападу служив спис, меч, топір, лук зі стрілами та сагайдаком, для оборони — щит, властива зброя і шолом. В деяких городах були склади зброї навіть для загального ополчення і табуни коний до війни. До походу скликували трубами; в часї війни вживали й прапорів, — на жаль не знаємо, з якими знаками; тільки в Галичинї почав ся уживати як герб золотий лев на синїм полї.

М. Грушевський Історія України т. I, II, III. (про збрую т. I. гл. 4, т. III. гл. 3), йогож Ілюстрована історія України.

Українське лицарство.

Давна Україна була широко відома з своєї воєвничости, — і в тім нїчого дивного, бо наша земля лежала на самім краю европейської культури і наші прадїди все мусїли мечем боронити ся перед дикими ордами сходу. На Україні від найдавнїйших часів розвивав ся воєнний стан, процвитало лицарство, що своєю хоробрістю і великими дїлами приносило славу нашому народови.

Лине гадка в ті давні часи. „Коли у Русина родить ся син, батько новонародженого кладе перед дитиною обнажений меч і говорить: я не лишу тобі нїякого майна, ти мати меш тільки се, що здобудеш сим мечем“ — так оповідає про наших предків ібн-Даст, арабський письменник X. віку, в часах, коли ми щойно входили у світову історію.

„Вони відважні і сміливі, — як нападуть на чужий нарід, не відступають, поки не знищать його зовсїм“. „Се нарід жорстокий і немилосерний, без тїни ласки до людий“. Так пишуть грецькі і арабські письменники про нас.

Й тодїшна історія України се одна воєнна епопея. Українські полки були відомі на півночи і полудні, на сходї і заходї. Перші київські князї се були вояки-лицарі, що без війни жити не вміли. Олег виправляв ся походами двічи на Візантію і двічи над Каспійське море; Ігор ходив тимиж шляхами і ширив славу українського імени на сходї; Ольга се також ватажок в жіночій постатї, жінка сувора, привикла до воєнного

дїла. Але типом і ідеалом лицарських часів є Святослав. „Як князь Святослав виріс і став мущиною, — оповідає лїтопись, — почав збирати багато хоробрих вояків, бо й сам був хоробрий і легкий, ходив як пард і багато воював. Не возив за собою возів, ні казана, не варив мяса, але нарізавши тоненько чи конину, чи дичину, чи воловину, пік на углях і так їв; не мав і шатра, а підстилав на спанне конячу опону, а в голови сїдло; такіж були і його вояки. А як ішов на який край, сповіщав наперед: „іду на вас!“ Підчас війни з Греками знайшли ся українські війська в крайній небезпеці; Святослав тодї горячою промовою заохотив їх до дальшої боротьби: „Від предків одїдичили ми мужність; пригадаймож, якою непоборною до сих часів була наша сила й міцно биймо ся за своє спасенне. То не наш звичай втїкачами йти до дому, але або побідити й жити або славно вмерти, як слїд сміливим мужам!“

Настали потім князї-господарі, що війни для війни вести не хотїли; але житте було все неспокійне і для оборони перед дикими ордами треба було споряджати нові походи. Боротьба зі степом се справа, якій довгі віки жертвувала Україна найгарнїйші сили, — справа, яка будила велике одушевленне, дала почин лицарській поезії.

Найбільшою славою у народа тїшили ся князї, що воювали зі степовими кочовиками. Володимира Мономаха славлено за се, що він для добра держави не вагав ся вести війну навіть з хвилевою шкодою народного господарства. Раз дружина відраджувала князеви йти на війну, бо се був час пільних робіт і похід міг пошкодити селянам; але князь відповів на се так: „Дивно менї, дружино, що ви про конї до орки думаєте, але чому не подумаєте про се, що як селянин пічне орати, приїде Половець, ударить хлїбороба стрілою, візьме його коня, потім піде до оселї його, забере жінку і дїти і все майно його — то коня його жалуєте, а самого його не жалуєте?“

Волинсько-галицький князь Роман продовжав сю лицарську традицію: „ідучи слїдом дїда свого Мономаха, кидав ся на поганих як лев, сердитий був як рись, нищив їх як крокодиль, переходив їх землю як орел, а був хоробрий як тур“.

Чудові малюнки сеї боротьби з степовими ордами дає „Слово о полку Ігоревім“.

„Святослав, грізний великий князь київський приспав половецьку силу; притовк своїми сильними полками, харалужними мечами, наступив на землю половецьку, притоптав горби і яруги, скаламутив ріки й озера, висушив потоки й болота, а поганого Кобяна з луки моря як буря вихопив з поміж зелїзних великих половецьких полків — і упав Кобяк в Київі, Святославовій гридниці. Нїмці і Венеціяни, Греки і Морава співають славу Святославу“...

А як хвалить Всеволод Святославич, один з героїв половецьких воєн, свою дружину:

„Мої Куряни — славні вояки: під трубами повиті, під шоломами випещені, кінцем копія вигодовані; дороги їм відомі, яруги знайомі, луки натягнені, сагайдаки отворені, шаблї виострені; скачуть, як сїрі вовки в полї, шукають собі чести, а князеви слави!..“ Ще в иншім місцї: „Дрімає в полї Ольгове хоробре гнїздо, далеко залетїло! Не на те родило ся воно, щоби обиджав його сокіл, кречет анї ти чорний круче, поганий Половчине!..“

Запечатала перший період сеї боротьби битва на Калцї, де руські князї зложили голови за українську землю і стримали хоч на короткий час похід азійських орд на культурну Европу.

М. Грушевський Історія України-Руси т. I—III., Ілюстрована історія України; М. Аркас Історія України-Руси.

Престольний Галич.

I.

(Початки Галича. Город в давнїх часах. Галицькі руїни. Де лежав старий Галич?).

Галич згадуєть ся перший раз в лїтописях 1141 р. Початок міста виводили від якогось Галиці і в давнїх часах показували коло міста Гáличину могилу; але нинї не знаємо навіть, де стояла та Галичина могила, бо коло Галича могил є багато. Галич належав до найстарших наших городів. Ще в нинїшних часах знаходять в землї камінні сокири, прилади з рога, глиняну посудину, старе оружє, — все те памятки з давнїх часів, зперед кількох тисяч лїт; на місцї, де нинї стоїть Галич, колись були села, по котрих навіть назва не лишила ся, мешкали люди, про яких память загинула. До більшого значіння прийшов Галич аж тодї, коли в Галичинї запанували потомки князя Володимира Великого, а особливо коли 1144 р. перенїс тут столицю князь Володимирко. Тодї з незначної наддністрянської осади став Галич великим і славним містом.

В давнїх наших містах по серединї стояв все оборонний замок, город. Город ставлено на високій, стрімкій горі, серед яруг або над рікою, щоби легко було оборонити ся перед ворогом. З тих боків, де приступ був лекший, город обезпечували високими валами, висипаними з землї; в деяких місцях був тільки один вал, де инде ішли два або три вали, один за другим. Крім

сього будовано ще деревляні укріплення, стїни: се були пнї і бальки дерева, сповні разом; з верха засипували їх землею або мастили грубо глиною, щоби вхоронити їх перед огнем. Між укріпленнями стояли вежі або стовпи, будовані з дерева або

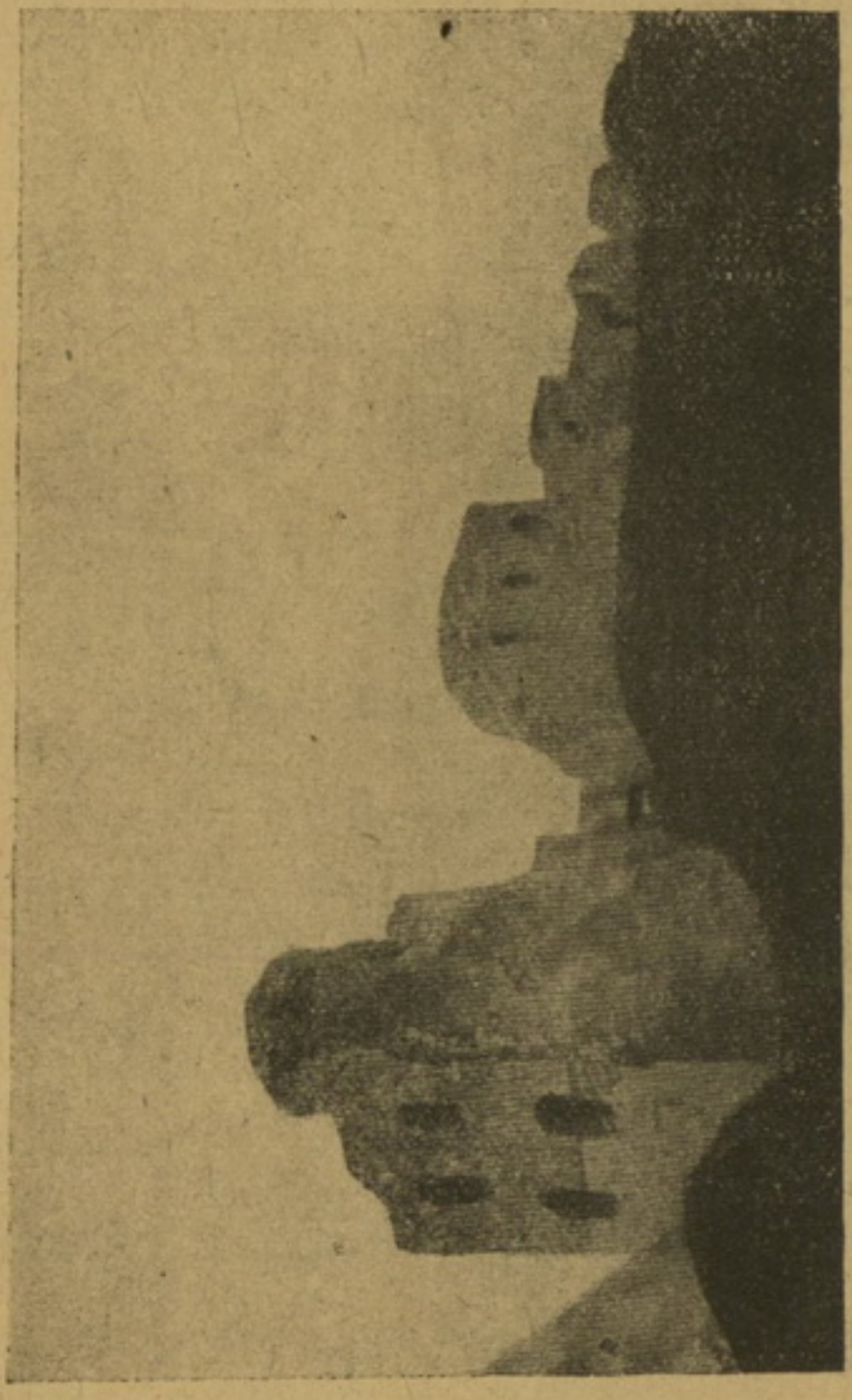

Звалища старинного замку в Галичи.

каміня. До замку вели в однім місцї ворота, мурованї з каміня; через рови були перекинені движимі мости, які можна було на ніч зводити. В серединї серед валів і стїн стояв княжий двір, церкви, доми визначнїйших бояр, а також ко-

мори, де підчас війни міщани ховали своє майно. Міщанські доми стояли за валами, низше під замком, на рівнині; тут також були вали і рови для оборони перед ворожим нападом; але сї укріплення рідко коли були сильні і зпоза них можна було боронити ся тільки короткий час: в небезпеці міщани хоронили ся на гору, до города.

З лїтописий знаємо, що Галич був збудований так само як инші українські міста. На горі стояв город і там містив ся княжий двір; в го-

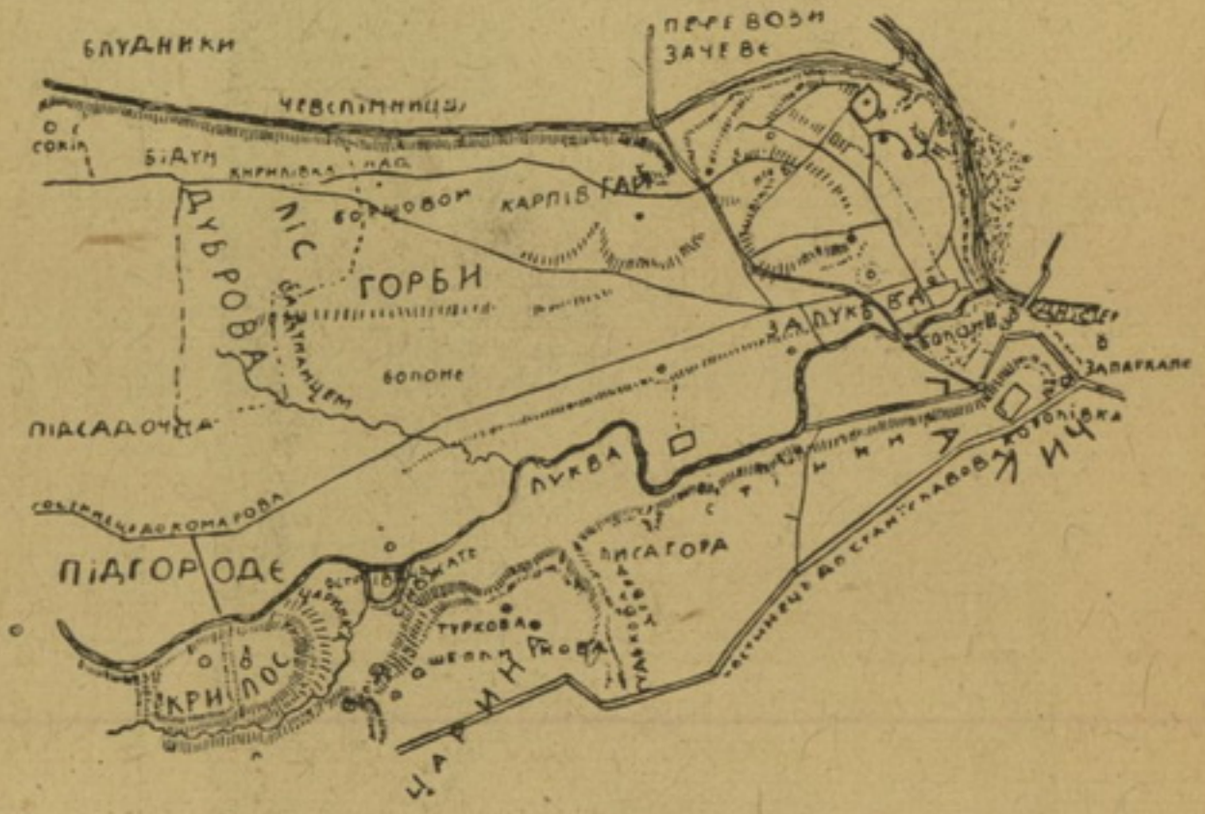

Плян Галича.

роді була церква Богородиці дуже сильно збудована, так що деколи підчас війни заміняли її на замок і звідтам боронили ся; була там і друга церква Спаса і від неї вів перехід, ґалєрія до княжого двора, — звідтам був вид на цїле місто. В городї був також монастир св. Івана. З воріт знаємо тільки про „нїмецькі ворота“. Се і все, що нам переказали лїтописї.

Але з лїтописий не можна довідати ся про найважнїйшу річ, де, в якім місцї стояв город

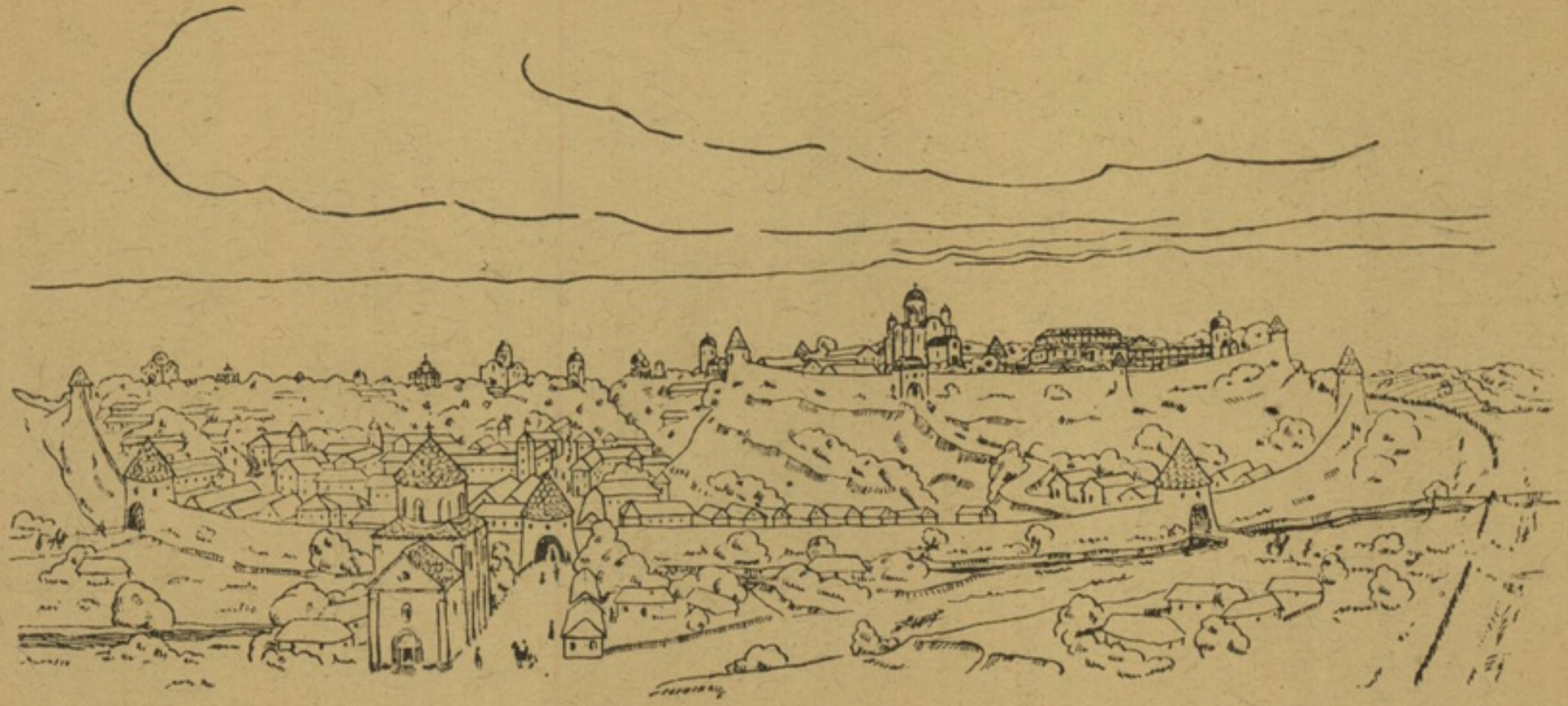

Вид старинного Галича.

з княжим замком. Учені історики, які хотїли означити положенне давнього Галича, зачали шукати з великим трудом і накладом за слїдами старого міста; бо хоч місто давно пропало, по нїм мусїли лишити ся якісь памятки і знаки. Дїйсно коло Галича знайшло ся дуже багато руїн, могил, звалищ, валів і т. и., що тягнуть ся далеко аж поза сусїдні села. Ті останки старих будівель знаходять ся в цїлій околицї нинїшнього Галича: в Залукві, в Святім Станиславі, Соколї, Підгородю, Пітричу; займають вони над Днїстром простір на пів милї і на цїлу милю від Днїстра над Луквою і Лімницею. Такий великий простір займав колись Галич.

Але де була середина міста з княжим городом? Сього довгий час не можна було відгадати.

Дехто думав, що давнїй Галич лежав на тім самім місцї, що нинї, і княжий город стояв на нинїшній замковій горі, де лишили ся звалища; але ся будова походить з XVIII. в. — в давнїйших часах про замок не знаємо нїчого. Церква Рождества в містї коло мосту не походить з княжих часів; вона збудована в новійших часах, в XVI. або XVII. вицї.

Инші шукали старого города над Лімницею, де також є стрімке місце, добре до оборони. Недалеко стоїть костел св. Станислава, що був колись церквою св. Пантелеймона — але тут також тільки стїни і фундаменти старі, покрівля нова. В иншім місцї віднайдено фундаменти кількох церков, — одна з них звала ся церквою Спаса; дещо дальше є слїди якоїсь будови круглої форми, може вежі. Але в сїм місцї нема слїдів нїяких валів і не можна знайти місця, де стояв княжий город.

Найновійші дослїди ствердили остаточно, що місце, де стояв княжий замок, се село Крилос на захід від Галича. Є там висока, скалиста гора над рікою Луквою, що вже з природи могла слу-

жити до оборони; довкола неї знаходять ся величезні вали, — з заходу, сї вали ідуть у три ряди, — се безсумнївні останки давних укріплень. Серед валів знаходить ся церква Успеня Богородиці, побудована в XVI. віці на місці давної епископської катедри. При катедрі мешкали крилошани і тому пізнїйше се місце названо Крилосом. Княжий замок був здаєть ся у місці, що називаєть ся тепер Золотий Тік. Кругом гори знаходять ся урочища (себто останки давних осель), що мають назви Іллїйщина, Штепанівка, Воскресенське, Юрівське, Данилівське, Іванівське, Гречище, На церквисках і ин.; є між народом перекази, що колись були там церкви, — і дїйсно в деяких місцях відкопано старі фундаменти, багато тесаного каміня, підлоги з поливаної цегли, різьблені стовпи, ріжні хрестики, печатки і т. и. Всюди тут стояли колись церкви і монастирі, двори бояр і міщан, — се було властиве місто і тому село за Луквою дотепер називаєть ся Підгородє.

Старий Галич розтягав ся звідси далеко над Луквою аж до Днїстра і Лімниці і нинїшне місточко Галич, Залуква, Св. Станислав, навіть Сокіл були передмістями великої княжої столиці. Також сусїдні села входили у круг фортифікацій столиці або мали сповняти ріжні служби для княжого двора.

II.

(Галич за князїв Володимирка і Ярослава. Бунт Галича. Гість з Греції. Боротьба за Галич. Князь Роман. Посли з Риму).

Славна була минувшина Галича. Славна — але й неспокійна та страшна. Неодну тяжку хвилю пережив наш народ, нераз плила кров цїлими ріками...

Першим князем, що мешкав у Галичи як у столиці, був Володимирко. Се був князь

гордий, безоглядний в своїх дїлах, не зносив нїякого опору. Але й галицькі міщани також знали свою цїну, були багаті і образовані та не думали нїкому уступати. От і як тільки засїв Володимирко в Галичи зараз почала ся незгода між ним і громадою; міщани не хотїли покорити ся князеви і бажали позбути ся його. Коли 1145 р. Володимирко раз поїхав на лови, Галичани закликали до міста иншого князя, Івана Ростиславича. На звістку про се Володимирко чим скорше вернув ся до міста, але Іван був уже в Галичи і міські ворота були замкнені. Князь розпочав облогу, казав своїм воякам добувати міста. Під Галичем вели ся завзяті битви, погибло багато людий з обох сторін. Аж вкінцї по двох тижнях подужав Володимирко і прогнав Івана і міщани мусїли піддати ся і за бунт потерпіли дуже: проводирів казав князь убивати, инших засаджено до вязницї. Від тепер місто було послушне. Володимирко умер 1153 р.

Инший був син Володимирка Ярослав (1153—1187); се був князь бистрий в слові і мудрий, ізза великого розуму звали його Осмомислом. Він дбав дуже про добро своєї держави, сам пильнував усїх справ, бажав завести всюди правду і справедливість. За його часів піднесла ся дуже галицька земля, зросла в силу і багацтво. В старій пісні, „Слово о полку Ігоревім“, так співаєть ся про Ярослава: „Галицький Осмомисле-Ярославе! Високо ти сидиш на своїм золотокованім столї, підперши угорські гори своїми залїзними полками — заступивши королеви дорогу, зачинивши Дунаю ворота — рядячи суди по Дунаю! Гроза твоя по землях тече! Ти відчиняєш ворота київські; стріляєш з батьківського золотого стола султанів по далеких землях!..“ За Ярослава Галич став найславнїйшим містом в Галичинї, ішли тут на княжий двір люди з далеких земель, посли чужих володарів, купцї і инші гостї. Приїхав тодї до Ярослава з Царгорода ца-

ревич Андроник і наш князь приняв його дуже гостинно; царевич дістав в дарунок кілька городів, з котрих міг брати все, що йому потрібне; в честь гостя уряджував Ярослав бенкети і лови на дикого звіра. Коли Андроник відїзджав, дістав нові дарунки і почесна сторожа відвела царевича до Царгорода.

В 1187 р. в вересні бачили в Галичині затьмінє сонця: серед дня сонце померкло і тьма така була, що видно було звізди. Тогож року умер князь Ярослав. Як лежав уже хорий на смертній постелї, призвав до себе всїх бояр і міщан, духовних і світських, багатих і бідних і перед ними плачучи говорив: „Отцї і братя і сини, отсе відходжу з сього світа марного і іду до творця мойого; коли согрішив я чим перед вами, простїть менї“... Так плакав перед людьми три днї і казав роздавати своє майно бідним. Роздавали через три днї по цїлім Галичи і не могли всього роздати.

По смерти Ярослава настав в Галичи великий неспокій. Ярослав дав галицьке князївство Олегови синови Настаськи; проти Олега виступив другий син Ярослава, Володимир. До Галичини прийшли Поляки й Угри і почала ся завзята війна. В 1189 р. угорський король Беля здобув Галич і посадив тут на княжім престолї свойого сина Андрія. Але народ не привик до чужого панованя і бурив ся проти Угрів; київський митрополит кликав руських князїв до війни з ворогами: „Се чужоплеменники забрали вашу вітчину, не дайте їм панувати!“ Галич хотїв здобути собі один незначний князь, Ростислав; хоробро боров ся під Галичем молодий князь, але угорські вояки в битві збили його з коня і раненого взяли в неволю. Коли його ледви живого привезено в Галич, вість про се розбурхала нарід. Міщани підняли ся, щоби відбити князя від Угрів і віддати йому панованнє. Тодї угорські воєводи приложили смертне зїллє до його ран

і Ростислав зараз умер. Війна з Уграми йшла далї і на кінець на галицькім столї засїв Володимир; але по короткім панованню в 1198 р. він умер, не лишаючи нїякого потомства.

Галич з цїлою Галичиною перейшов тодї під панованнє волинського князя Романа (1198—1205 р.) Се був хоробрий князь і воював багато, а найбільше шкодив Половцям; давна пісня сла-

Князь Роман галицький не приймає королївської корони.

вить подвиги Романа: „кинув ся на поганих як лев, сердитий був як рись, нищив їх як крокодиль, переходив їх землю як орел, хоробрий був як тур...“ Про славні дїла Романа довідав ся папа римський і прислав до князя послів, намовляючи його на латинство та обіцяв йому королївську корону і поміч меча св. Петра для дальшої війни.

Тодї Роман вийняв свій меч і запитав: „Чи такий меч хоче менї дати папа? Доки я маю свій меч, не хочу купувати иншою цїною, як тільки війною, як батьки і дїди наші розмножити українську землю!..“ Славний князь погиб в війнї з Поляками 1205 р.; в Галичи лишила ся Романова вдова з двома малими синами Данилом і Василько̀м.

III.

(Боротьба за Галич. Бунт боярства. Насильства Угрів. Князь Данило здобуває Галич).

Знов настала війна в Галичинї. Горді бояри не хотїли признавати власти молодих князїв, бажали захопити панованнє в свої руки; на Галичину стали нападати чужі князї, Угри і Поляки; нелад і замішаннє трівало майже сорок лїт. Зараз по смерти Романа бояри зачали робити пакости княгинї так, що вона мусїла втїкати з Галича разом з дїтьми. Тодї змовили ся Угри з Поляками і заняли Галичину. Бояри пробували боронити ся і кликали до себе ріжних українських князїв. Але нї один князь не зміг довше удержати ся в Галичи. Князя Романа захопили Угри, коли купав ся в лазнї, і забрали його на Угорщину, а в Галичи засїв угорський воєвода. Князя Мстислава самі бояри не допустили до панованнѧ: як хотїв війти до Галича, вивели його на Галичину могилу і звідтам показали йому місто і з насмїхом говорили: „От княже, посидїв ти на Галичинїй могилї, то так як би княжив в Галичи!..“ На короткий час заволодїли Галичиною молоді брати, князї Ігоревичі; вони хотїли підірвати силу боярства, змовили ся тайно і вирізали пятьсот бояр, в ріжних частинах Галичини!.. Але пізнїйше Угри подужали Ігоревичів і віддали їх в руки боярству; бояри жорстоко пімстили ся на князях: довго били їх, а потім двох

Королївський замок у Галичі.

з них повісили. Не хотїли бояри признавати над собою нїякого володаря з княжого роду, бажали задержати панованнє в своїх руках: наймогутнїйший з бояр Володислав відважив ся взяти княжу власть для себе: вїхав до Галича, зробив себе князем і засїв на княжім престолї. До таких небувалих річий приходило тодї в Галичинї.

Але сусїдні князї не хотїли позволити на се, щоби така багата країна лишила ся в руках бояр. Угорський король раз-враз посилав свої війська до Галичини і хотїв забрати Галич під свою власть; скілька разів були Угри в галицькім замку, навіть угорський королевич коронував ся тут на галицького короля, але угорське панованнє не трівало довго. Нарід все бурив ся проти чужинцїв, бо Угри були малокультурні і своїм диким поведеннєм обиджали Галичан, — знущали ся над боярами і міщанами, переслїдували руських попів, ставили конї в церквах, силували ся завести латинство між православними. Проти Угрів накликував нарід славний галицький книжник Тимотей, родом з Київа, — він доказував, що угорський воєвода Венедикт се нїхто инший як антихрист! Инший прегордий угорський старшина, Филя, хотїв знищити Галичину до останка; його приповідка була: „один камінь багато горцїв побиває“, про його великі замисли говорили, що він хоче обняти землю, висушити море... Але не вело ся гордим Уграм, Галичани побідили й Филя дістав ся до неволї. На Угорщину впав такий страх, що ворожбити відраджували угорському королеви іти до Галича, говорили, що як побачить Галич, умре без слави. Хоч угорським королям не вдало ся забрати Галич на довше панованнє, все таки від того часу звали себе „королями Галичини“.

Серед тих заворушень Романові сини, Данило і Василько жили далеко від Галича на чужинї, — то в Польщі то на Угорщинї; з тугою згадували батьківщину, чекали, коли прийдуть

Державна Публічна БІБЛІОТЕКА УРСР
БІБЛІОТЕКА Академії Наук УРСР

для них лїпші часи. А нарід також чекав своїх князїв. Угорське панованнє зносили Галичани з неохотою, так само були невдоволені з правлїння бояр; тому то все ішли заклики до молодих князїв, щоби приходили до Галичини і засїли на престолї свого батька.

Перший раз прибув Данило до Галича 1211 р. Бояри приняли його з великою почестю і по старому звичаю посадили його на княжий стіл в катедрі Богородиці. Тодї вернула до Галича також Данилова мати; але бояри не хотїли її приняти і вигнали княгиню з Галича. Малий Данило дуже плакав і не хотїв пускати матери, а коли один з бояр хотїв відвести силоміць коня, Данило добув меча і кинув ся на того боярина, але тільки утяв його коня. Боярам Данило не міг вірити. За те дуже щиро відносили ся до князя галицькі міщани і помагали йому проти Угрів і проти бояр. В 1230 р. Данило знов прийшов під Галич. Бояри не хотїли впустити його до міста; боярин Семюнко, „подібний до лисиці своєю червоністю“, казав підпалити міст на Днїстрі, але міст надгорів тільки, а не спалив ся. Данило почав добувати города, де замкнув ся угорський королевич; галицькі міщани приняли князя з радістю і королевич мусїв піддати ся; Данило пустив його свобідно на Угорщину. Всї прихильники покинули королевича, тільки один боярин, Судислав, пішов за ним. Галичани пращали його з насміхами, кидали за ним камінєм і кричали: „Забирай ся з города, ворохобнику!“ — Але бояри дальше були неприхильні князеви. Хотїли його позбути ся. Скілька разів робили змову на житте Данила: раз рішили підпалити хату з ним, другий раз убити його підчас пиру, — але все те викривало ся й Данило зацїлїв. Бояри відносили ся до князя з великими зневагами: на якімсь обідї один з бояр линув Данилови з чаші вином в лице, инший боярин, як їхав до князя, їхав запишаний, в одній сорочці...

Щоби забезпечити ся від бояр, Данило скликав в Галичи віче і промовив до міщан: „Чи хочете бути менї вірні та йти зі мною на моїх ворогів?“ Все міщанство крикнуло: „Вірні ми Богу і тобі, нашому володареви, іди з божою помочю!“ А сотський Микула сказав: „Як не побєш пчіл, не будеш їсти меду!“ Бояри налякали ся і якийсь час були покірні; але коли Данило раз виїхав з Галича, знов закликали угорського короля і віддали йому місто. — Третїй раз добув Данило Галич в 1237 р. Галицьке міщанство знов приняло радо князя. Коли він підїхав під місто, звернув ся до Галичан з словами: „О горожани, доки терпіти мете панованнє чужих князїв?“ Тодї, міщани скрикнули: „Се володар наш, Богом даний!“ І пустили ся на зустріч йому „як пчоли до матки, як жаждущі до жерела“. Епископ Артемій і дворський Григорій, що були тодї в Галичи, мусїли також поклонити ся князеви. Хоч противні були Данилу, але побачивши, що не можуть удержати міста, удали, що нїби дуже люблять князя, — вийшли напроти зі слїзми в очах і з усміхненими лицями, облизуючи собі губи, що втїкло від них панованнє, — і казали: „Іди, княже, переїми город!“ Данило вийшов у свій Галич, вступив до церкви Богородиці й сїв на столї свого батька, а на знак побіди поставив хоругву на Нїмецькій брамі. Від того часу Галич був уже під панованнєм Данила.

IV.

(Вид Галича за княжих часів. Торговельний рух. Багацтво міщан. Будівлї. Княжий двір. Урядники. Суди. Виїзд князя. Бенкети і забави).

Гарно виглядав старий Галич. Розвинув ся широко понад Днїстром по горбах і долинах, з далека світили верхи церков, муровані двори і палати. На вулицях панував великий рух. З усїх

сторін їхали в місто вози, повні всякого багацтва; з поблизьких сїл везли селяни дерево, то збіже, то всякі вироби, то гнали на продаж худобу і конї. Одні прямували до торговиці, инші над Днїстер до пристанї. Над рікою рух був найбільший. На водї стояли десятки кораблїв, сотки більших та менших суден та човнів; маяли в повітрі вітрила й ріжнобарвні прапори. Одні кораблї прийшли з далека, від Чорного моря, привозили

Вежа з часів Данила.

до Галича грецьке вино, полудневі овочі, пахуче коріннє, дорогу посудину, східні убрання, збрую. На инші з поспіхом накладали галицькі товари, дерево, мід і віск, скіри і футра, збіже, сіль — все те ішло Днїстром до моря і дальше в грецькі і азійські країни. Над берегом ходили купцї, — одні місцеві, з Галича, инші з чужих земель, Араби, Татари, Жиди, Італїйцї, Серби, — говорили всякими мовами. Порядку пильнували

княжі урядники, митники і осминки; вони мусїли бути при кождім купнї й продажі та збирали оплати з купців. Князь мав з торговлї великі доходи.

Але на торговлї збирали й міщани великі достатки; багацтво знати було всюди. Боярські і міщанські маєтности розтягали ся далеко за містом; неодин мав тодї власні фільварки, великі стада худоби, численні стоги збіжа, багато слуг; доми Галичан виглядали як двори, обістя були широкі, комори повні всякого добра. Як виїздив з дому багатий боярин, то їхав у дорогій одїжи, з золотими ґудзами, перетиканій золотом і сріблом, з дорогими ланцухами на грудях; вели перед ним конї прибрані багато, а з заду поспішала юрба слуг і підлесних прислужників. Жінки ходили в показних футрах, на руках носили срібні брансолєти, в ухах і волосю золоті ковтки, на головах вінцї з дорогим камінєм, — побренькували золотом і сріблом. Церкви були муровані, прикрашені різбленими стовпами, в серединї уладжені з розкішю: підлоги були з ріжнобарвних цеголок, вікна з ріжноцвітного скла, стїни з білого і зеленого мармору, мальовані в гарний спосіб. Образи й ікони світили від золота.

Найбільший рух був на княжім дворі. Тут збирали ся всї визначні бояри і міщани, черцї і світське духовенство, чужі купцї і гостї; княжа палата все була повна людий. Багато було й княжих урядників. Княжим двором заряджував дворецький, що мав під своїм доглядом все господарство, а в неприсутности князя вів провід в цїлім городї. Княжу канцелярію мав у своїх руках печатник; він підписував усї княжі грамоти і листи та державні документи. Стольник пильнував княжого стола, покладник мав нагляд над спальнею, ключники і тивуни займали ся иншим господарством; до низшої служби уживали дїтських або отроків. На двір сходив ся нарід з усїх сторін, бо

тут був осїдок усїх урядників, тут можна було полагодити всякі справи, які хто мав. В товаристві значнїйших бояр відправляв князь щоденно суд на площі перед двором. Покривджений вів виновника і свідків і розповідав перед князем свою жалобу, обжалований боронив ся і давав своїх свідків. Коли хто внїс несправедливу скаргу, того карали як винуватого; за злочини не засуджували на вязницю, але виновник платив звичайно кару в грошах — частина ішла на покривдженого, частина на князя. При великих злочинах, коли обжалований мимо доказів не хотїв признати ся до вини, примушували його силою до зізнань: били, дерли бороду, мучили иншими способами. Коли яка справа була дуже темна, уживали „божого суду“: кидали обжалованого в воду, — як потапав, був знак, що є невинний, як плив по верху, се значило, що провинив ся, бо — казали — вода не приймає грішного чоловіка; часом робили пробу розпаленим залїзом, чи попече виновника; коли инде спорячі били ся з собою мечами, хто побідив, той був невинний. В неприсутности князя справи судив княжий урядник, тивун.

Часто сходили ся на княжий двір бояри і поважні міщани на раду в важних справах; обговорювали всї державні справи, обдумували способи, як обезпечити країну перед ворогами, як піднести багацтво і заможність землї. Деколи в дуже важних справах скликував князь віче, раду всїх бояр і міщан з города. Тодї роздавав ся голос вічевого дзвона і всї горожани збирали ся на широкій площі серед міста. Головою зборів вибирали якогось старшого, заслуженого чоловіка і він вів наради. Князь або бояри ставили під раду всякі справи, народ обдумував їх і голосно, окликами давав знак, яка думка йому подобаєть ся. Віче відбувало ся все перед війною, тодї князь разом з воєводами відбував перегляд війська.

Як усї державні справи були полагоджені, князь виїздив на місто. Данило як їхав, кінь під ним був на причуд гарний, кульбака з червоного золота, лук і шабля також прикрашені золотом і ріжними дивними прикрасами, кафтан на ньому з грецького золото-тканого шовку, обшитий золотими і дорогими кружевами, чоботи з зеленої скіри, вишивані золотом. Довкола князя їхали бояри і урядники деколи й віддїл вийська,

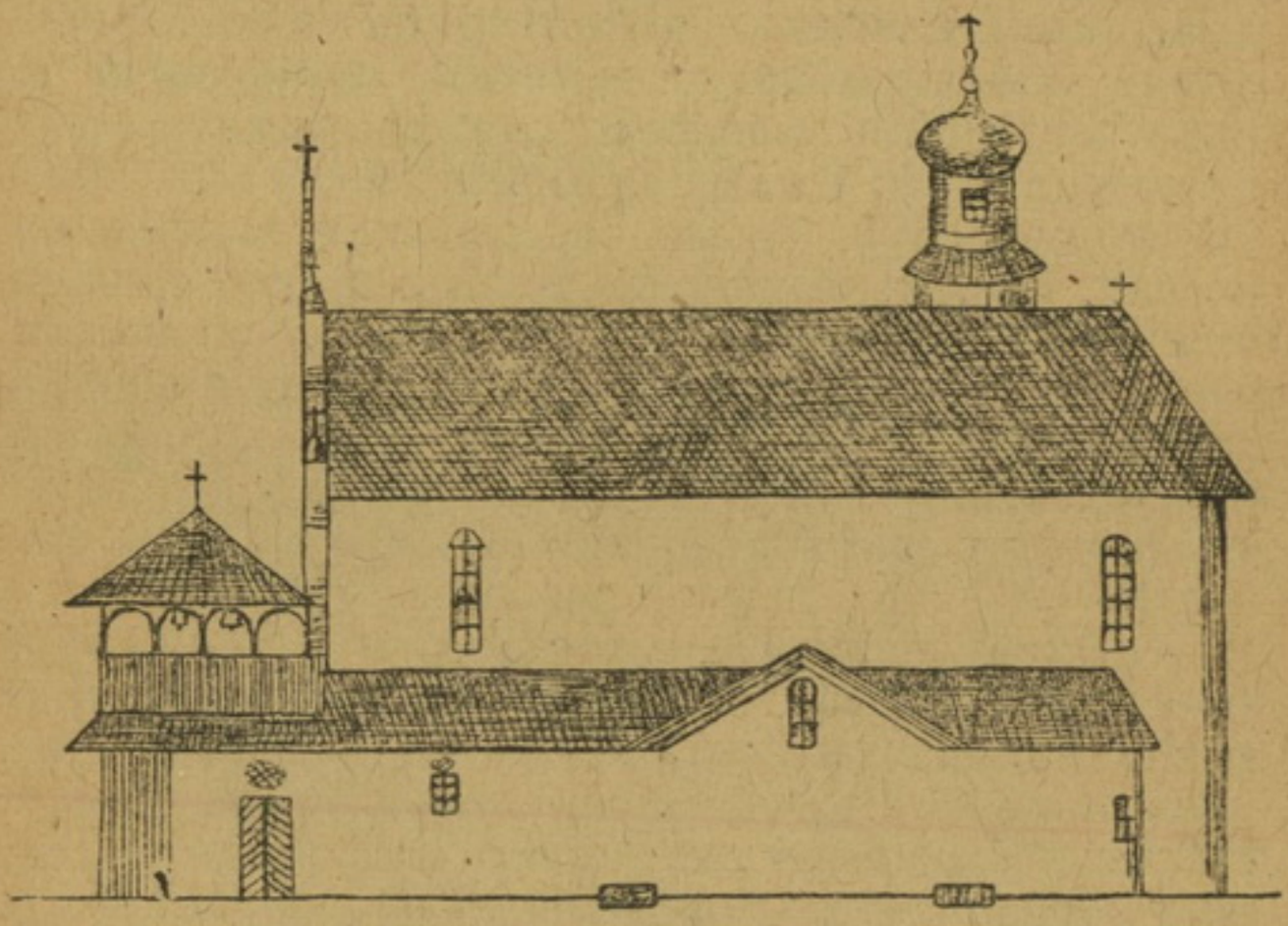

Церква Богородиці в Галичи.

в блестячих збруях, з червоними щитами, під прапором. Князь їздив оглядати свої маєтности, відвідував свої стада, що годували ся під доглядом конюхів. Часто відбували ся лови в галицьких лїсах, що тодї були ще повні всякого дикого звіря; їхав тодї князь з усею дружиною, з ловчими і сокільниками при звуках труб і ловецьких рогів.

В святочні днї відбували ся на княжім дворі забави і бенкети. Столи заставляли срібними ми-

сами, золоченими чарками і иншою дорогою посудиною; подавали всякі страви: гуси, лебеді, журавлї, голуби, кури, заяцї, оленину, вепровину, телятину, воловину, — все те приладжене на ріжний спосіб; пили всякі напитки, найбільше вино, мід чистий і мід варений з корінєм; багато кухарів трудило ся, обливаючи ся потом, инші знов слуги бігали, носячи тарелї, инші тримали срібні умивальницї, инщі посуди з горячою водою, инші фляшки з вином, инші махали обережно для прохолоди. Комнати прикрашені по княжому, всюди було повно килимів з витканими взорами, столи і лави застелені дорогими прикривалами. При бенкетї пригравали музики на гуслях, дудах, сопілках, трубах, инші співали пісні в честь князїв, инші танцювали, оповідали байки і сміховинки. Деколи, особливо як приїхали гостї з далеких країв, відбували ся лицарські ігрища, турнїрі; лицарі визивали себе і бороли ся з собою на конях в повній збруї, хто кого побідить.

Деколи окривало ся цїле місто сумом, тодї — як умер князь; по всїх церквах гудїли тодї дзвони, всї люди надягали чорні убрання на знак жалоли. Але не довго по похоронї приходили знов святочні днї, як засїдав на столї новий князь; тодї знов дзвенїв Галич піснями і весїллєм.

V.

(Останнї галицькі князї. Занепад Галича).

Часи князя Данила се були останнї хвилї слави Галича; недовго почав ся занепад.

В 1240 р. прийшов на Украïну страшний напад Татар, дикої орди, що прийшла з далекої Азії. Татари перейшли цїлу Украïну і знищили її огнем і мечем. Упав тодї золотоверхий Київ, упав Володимир, прийшов кінець і на инші го-

роди. Тодї також знищили Татари Галич. В який спосіб се стало ся, не знаємо нїчого; Галич лежав у руїнах і не піднїс ся вже нїколи до дальшої слави. Одинока важна подія, яка стала ся в Галичи в пізнїйших часах, се було заснованнє галицькоï митрополїї 1302 р.; давнїйше

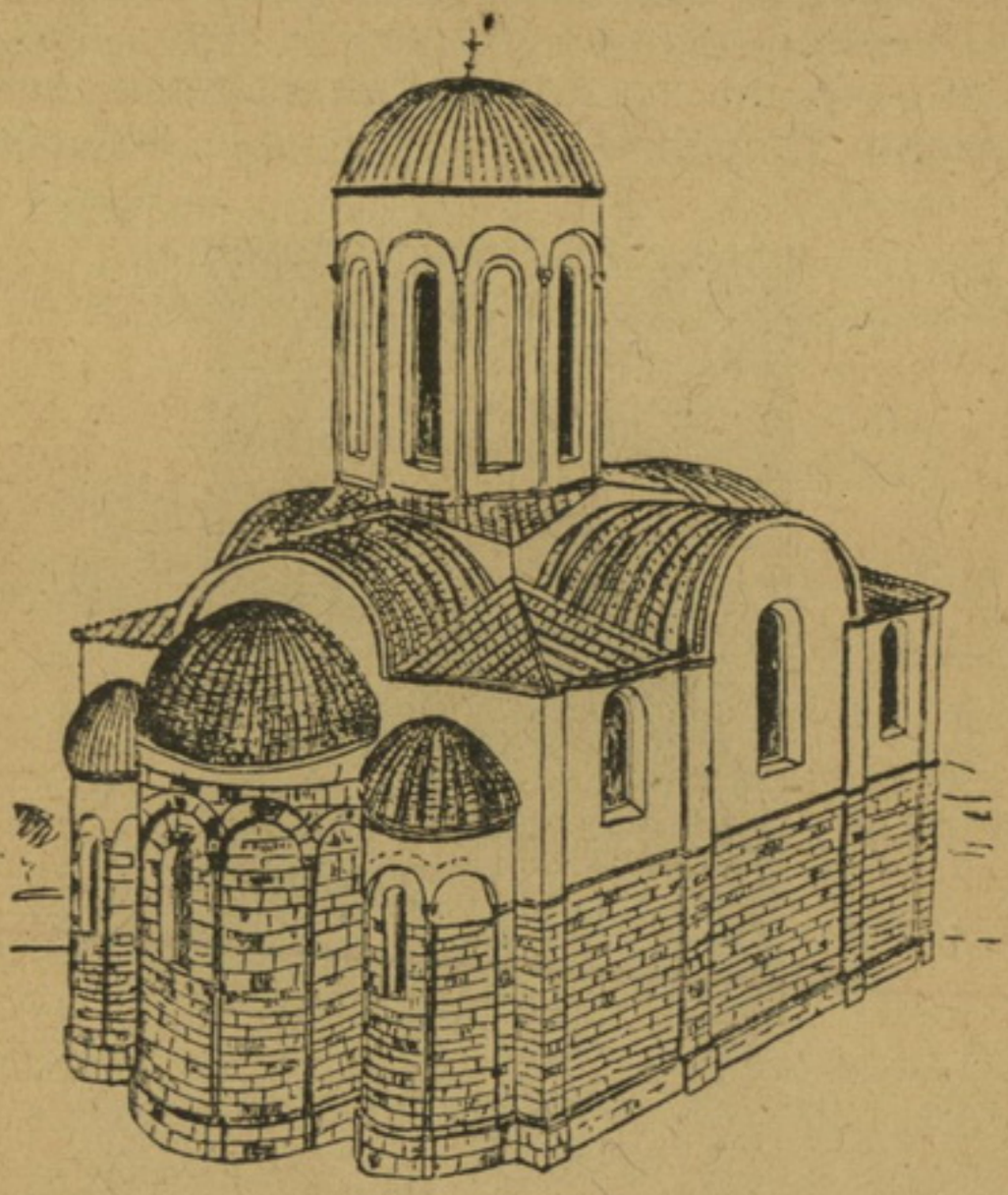

Церков св. Пантелеймона в Галичи.

Галичани належали до київського митрополита, тепер замешкав в Галичи новий галицький митрополит. Імена галицьких митрополитів знаємо такі: Нїфонт, Петро, Гавриїл, Теодор; але вже сорок лїт пізнїйше митрополїя в Галичи упала.

В сто лїт по татарськім нападї упала галицька держава: в 1340 р. умер послїдний га-

лицький князь. Почали ся нові війни в Галичинї. На галицькі землї почали нападати з одного боку Поляки й Угри, з другого Литовцї і Татари; війни тревали майже сорок лїт; всюди лишили ся руїни і звалища... Вкінцї Галичани перейшли під панованнє Польщі.

В Галичи, так само як в иншихъ містах, настали великі зміни. Давне багате міщанство і горде боярство в безпастанних війнах вимерло і зубожіло. Доми стояли пусті, поля неуправлені.

Вхід до церкви св. Пантелеймона.

До Галича стали напливати чужинцї — Поляки, Нїмцї, Вірмени: дещо пізнїйше осїли в Галичи Караїти, жидівська секта, що говорила мовою подібною до татарської і мала прийти до нас з Криму. Нові поселенцї діставали від польських королїв привілеї і права більші, як українське міщанство; торговля і промисл дістали ся в їх руки; поволи чужинцї запанували в містї. В польські руки дістали ся всї уряди. Найвисший урядник в Галичи за польських часів був воєвода;

пізнїйше на його місце прийшов каштелян; був і другий високий урядник, староста, а крім них инші низші — все те були Поляки. В Галичи відбували ся щорічно зїзди шляхти, соймики; каштелян відбував тут перегляд шляхотського війска. Міщани дістали нїмецьке право і рядили ся самі: що року вибирали собі посадника (бурмістра) і міську раду; суди відбували лавники з війтом на чолї.

Все те були заведення чужі для Українців; давні звичаї пропадали. Але найбільші зміни настали в церковних справах. Поляки були католиками й хотїли завести в Галичинї латинство,

Капітелї колюмн у церкві св. Пантелеймона.

викорінити православну віру, яку здавна визнавали Українці. З початку робили се обережно. Король Казимир, що перший заняв Галичину, позволив навіть Українцям відновити галицьку митрополїю: в 1371 р. царгородський патріярх висвятив на митрополита епископа Антонїя. Але пізнїйше король Людвик не показував уже нїякої прихильности православній вірі. В 1375 р. за згодою папи заложив король у Галичи латинське арцибіскупство; в Галичи не було дотепер нїякого латинського костела і на катедру віддали арцибіскупови нашу церкву! Є нинї під Галичем латинський монастир в Святім

Станиславі: в давних грамотах переховали ся згадки, що се була колись церква св. Пантелеймона! Коли і в який спосіб втратили її Українці, про се не знаємо нїчого... Ще більші переслїдування прийшли за короля Ягайла. Сей король відібрав від православних маєтности, що належали до галицької митрополії і віддав їх латинському арцибіскупови. Галицьке

Капітель у церкві св. Пантелеймона.

духовенство хотїло боронити прав своєї церкви, але король в страшний спосіб примусив його до мовчанки: „галицьких крилошан воджено з Крилоса на поворозї і плавлено їх через Днїстер“ — так говорять про се старі записки... Церковні доходи з Крилоса віддав один з пізнїйших королїв галицькому старостї, він мав стягати з духовенства податки, судити церковні справи і т. и.

Так прийшов занепад Галича. Давний город могутних князїв став нужденним місточком. Нині тільки руїни по лїсах і величезні вали під Крилосом оповідають про давну славу престольного города Галичини.

Найновійші досліди про давний Галич дає др. Йосиф Пеленський Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej, Краків, 1914.

Город князя Льва.

I.

Львів згадуєть ся перший раз у старій галицькій лїтописи 1255 р.; значить ся, не має за собою й сїмсот лїт істнованя і не може зачисляти ся до найстарших українських міст; далеко старший від нього Галич, Перемишль, Ярослав, Теребовля, а вже нїяк не дорівнює Львів своїм віком найславнїйшому нашому городови, Київу, що повстав ще давнїйше. — Але на місци, де тепер стоїть Львів, була в давних часах якась осада, котрої імени не знаємо. В ріжних околицях міста (як на Високім Замку, Цитаделї, Личакові, Янівськім) знаходять від часу до часу камінні ножики, топірці, стріли, далї ріжні прилади з кости і рога, також глиняну посудину дивної форми; все те знаки, що тут мешкали якісь люди і то в дуже давних часах, тодї ще, як не знали навіть оброблювати залїза; але коли се було і чи се був наш народ, чи який инший, про се трудно щонебудь сказати. Львів повстав на тім місци далеко пізнїйше. Се були часи панованя славного князя Данила, одного з наймогутнїйших наших володарів. Се був той князь, що по довгих роках замішання привернув лад і спокій в галицькій землї; він відпер Поляків і Угрів, що хотїли подїлити між себе Галичину, здобув люблинську землю, розширив своє панованнє аж за Карпати і мало що не злучив в своїх руках всеї України. У сусїдів мав велике пова-

жанне; слабі польські князї часто просили його о поміч і пораду; коли вимерли австрійські князї, Данилового сина Романа прошено засїсти на княжім престолї у Відни; папа римський прислав Данилови королївську корону. Але могучий князь мав одну велику журбу: напады Татар. Щоби обезпечити ся перед Татарами, Данило почав будувати в цїлій своїй землї замки, городи; один такий город збудував на горі над рікою Полтвою і від імени свого сина Льва назвав його Львовом.

Місце, де поставлено Львів, було якби сотворене на замок. Довкола стояли величезні лїси, з котрих нинї лишили ся ледви останки; лїси були повні дикого звіря: була в них не тільки дрібна звірина, але й вовки, дики і невидані тепер тури; по дуплавих деревах гнїздили ся рої пчіл, так що мід стїкав по пнях. Було багато води; ріки і річки мали більше води, як нинї, бо лїси хоронили вогкість; навіть львівська Полтва, нинї незначна річка, колись в час повени виливала і робила великі шкоди; в ріках було багато ріжнородної риби. Вода і лїс забезпечували чоловікови легкий прожиток. Гора, на котрій мав стояти город (нинї вона зветь ся Високим Замком), була з усїх сторін стрімка так, що ворогови тяжко було вдерти ся на неї, а зате легко було з неї боронити ся; вид був далекий на всї сторони так, що в час можна було доглянути неприятеля і приготовити ся на його прихід. По давньому звичаю гору обезпечено на верху ріжними укріпленнями: викопано довкола глубокий рів, насипано з землї високі вали, а при них поставлено огорожу з грубих пнїв дерева. В серединї між укріпленнями стояв княжий двір, при нїм двірська церковця, далї инші будинки; тут побудували ся також княжі урядники і багатші бояри. Все було деревляне, бо з каміня і цегли тодї будовано небагато.

Як рознесла ся чутка, що заложено новий город, під Львів почали стягати ся люди з ближших і дальших околиць; під охороною замку було безпечнїйше мешкати, як де-инде, а при тім

Король Данило.

тут скорше можна було знайти добру роботу. Приходили передовсїм будівничі, теслї, столярі і инші ремісники, що надїяли ся знайти заняттє при нових будовах; осїдали селяни хлїбороби,

бо в городї можна було лїпше продати збіже і городину; були пекарі і різники, що достарчали хлїба і мяса для міщан; шевцї і кравцї робили обув і одїж; ковалї і мечники виробляли всяке оружє. Разом з князем приїхала в город княжа дружина, а з нею багато служби; одні пильнували коний, инші худоби, порядкували в замку, сповняли ріжну прислугу; приїздило багато молодїжи, що мала охоту вступити в княже вийсько. Далї почали показувати ся в городї й чужі купцї, бо під Львовом переходила давна торговельна дорога, що йшла від Київа через Воло-

Корона короля Данила.

димир до Кракова, Праги і в Нїмеччину; були між ними Нїмцї, Вірмени, Татари, Жиди і всї привозили ріжнородні товари до нового міста. Всї ті приходнї не могли помістити ся в городї на горі; осїдали низше під замком, на рівнинї, що йде від гори до Полтви, — там, де нинї є вулицї Жовківська і Замарстинівська; ся частина міста називає ся також Підзамче, тому, що лежала під замком. Головний торг був тодї на площі, що до нинї має імя Старий Ринок. В тих місцях довкола города побудували ся численні церкви; декотрі з них істнують дотепер, як цер-

ква св. Миколая, св. Пятниць, монастир св. Онуфрія (але самі будинки, походять з пізнїйших часів); по церкві св. Теодора лишила ся тільки як памятка площа св. Теодора; по инших, як церкві Спаса, Покрови, Воскресення й слїд пропав. Була тут також вірменська церква і латинський костел, бо наш нарід шанував кожду віру і не боронив нїкому відправляти своїх богослужень. Тодїшний Львів лучив ся з селом Знесїннєм так, що тамошня парохія зачисляла ся до львівських; натомість церква св. Юра, стояла вже далеко за містом серед лїсів, при нїй був монастир, укріплений як малий замок. Тодїшний Львів не належав до великих міст; числив що найбільше кілька тисяч мешканців. Але вид його був дуже гарний: високо на горі стояв поважний замок, укріплений валами; під горою кругом стояли міські церкви, а довкола них міщанські двори і доми з садами і огородами; над рікою розтягали ся сїножати і поля, а далї йшли старі, густі лїси.

II.

Молодому городови не щастило ся від перших років по заложенню; біда йшла від Татар. Татарський хан звідав ся про се, що король Данило ставить в своїй землї сильні замки; зараз приказав їх зруйнувати, інакше загрозив війною. І так 1259 р. мусїв князь Лев розкинути львівські укріплення.

Як минула ся трівога, Львів відбудував ся знова. Серед такої небезпеки від Татар перейшла решта життя короля Данила; він вмер 1264 р., лишаючи Галичину князеви Льву. Але Татари й далї не лишили города. Зимою 1286 р. хан Телебуга стояв дві неділї під Львовом; на місто не нападали, але й нїкому не давали вийти з города за хлїбом; хто вийшов, того убивали або брали в неволю, инших пускали, обдерши до

гола і ті гинули від морозу, бо зима була дуже люта. Так знищили цїлу околицю; тодї погибло майже 13.000 людий. Такі татарські напади були й пізнїйше, через цїле панованнє Льва. Князь Лев умер 1301 р.; се був володар мудрий, хоробрий і кріпкий до війни; немалу відвагу показав в численних війнах. Гарнїйше жило ся Галичинї за його сина кн. Юрія Львовича; він піднїс свою батьківщину до давньої слави і звав ся королем, як його дїд Данило. За його управи тїшила ся українська земля спокоєм і славила багацтвом,

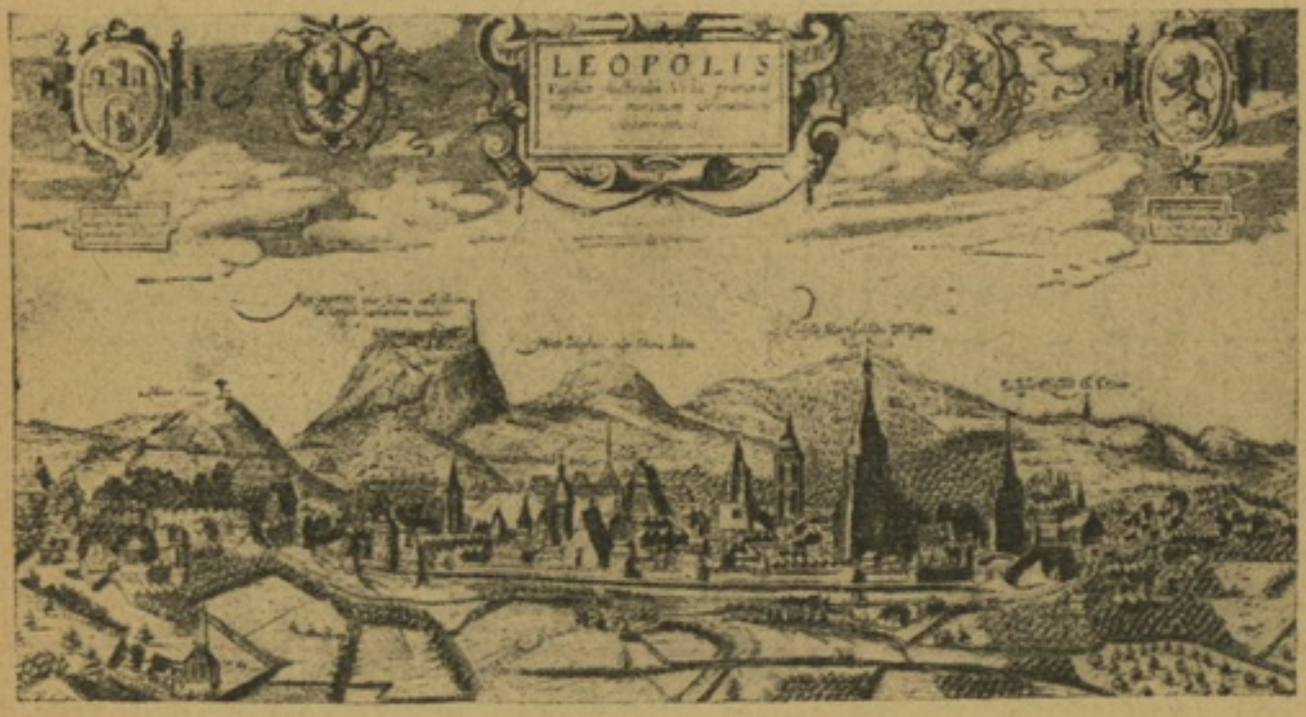

Вид старинного Львова.

як уже нїколи потім; тодї і Львів піднїс ся з упадку, до якого привели його Татари. Але Юрій княжив недовго, помер по сїмох роках, 1308 р., його син, Лев II., також пішов за батьком 1323 р. На сїм скінчив ся славний рід Данила.

Галицькі бояри вибрали тепер володарем Галичини мазовецького князя Болеслава; він був сином княгинї Марії, сестри помершого князя Льва, але батька мав Поляка, виховував ся в католицькій вірі між Поляками й сам почував себе

Поляком. Вступаючи на галицьке князівство він приняв імя Юрія і перейшов на православну віру; але зробив се нещиро, бо не думав іти слїдом давних українських князїв, що щиро дбали про добро народа, — противно, його панованнє принесло Українцям багато шкоди. Юрій-Болеслав почав стягати до Галичини латинських ксьондзів, а ті будували тут костели, перетягали людий на католицтво і робили між народом роздори. До міст спроваджував чужих купців і давав їм окремі права, що приносили чужинцям великі користи; до Львова прийшло тодї дуже багато Нїмців. З галицьким народом поводив ся князь несправедливо, нехтував давні права і звичаї, накладав великі податки, карав людий вязницею. Довго терпіли се наші люди, але як насильства перейшли вже міру, бояри зробили заговір і 1340 р. отроїли князя. Рівночасно по містах були великі заворушення: міщани убивали ненависних чужинців, приклонників Юрія-Болеслава і грабували їх майно; у Львові поробив тодї нарід великі шкоди купцям-католикам так, що вони зі страху покидали свої доми і замкнули ся на горі в замку.

Смерть князя привела на галицьку землю велику війну. Польський король Казимир найшов на Галичину з своїм військом; він уже давно мав охоту запанувати над сею багатою країною.

Львів здобув без великої трудности, бо замок передали йому католики, що там схоронили ся перед Українцями; Казимир вивів їх з міста разом з їх родинами і повів з собою в Польщу, а замок пустив з огнем. У Львові зібрав велику добичу в золотї, сріблї і дорогих камінях; між иншим захопив скарб галицьких князїв: тут були дві дорогоцїнні корони, княжий золотий плащ, крісло прибране золотом і дорогим камінєм, кілька великих золотих хрестів, а з них один

з куснем хрестного дерева і инші дорогоцїнности; все те вивіз з собою Казимир до Кракова.

Але над Галичиною не вдало ся запанувати польському королеви; Українцї не на те убивали одного чужинця, щоб брати собі за пана другого. Якийсь час правили Галичиною самі бояри. На чолї їх стояв боярин Дедько, що визначив ся вже за останнїх князїв; він обезпечив галицьку землю перед Казимиром і почав заводити лад в Галичинї. Передовсїм звернув увагу на Львів, що найбільше утерпів у війнї. Заграничних купцїв, що налякали ся заворушень і обминали Львів, успокоїв листами. „Хто хоче їхати в галицьку землю, — писав, — може як за давних князїв безпечно приходити до Львова, нїкого не боячи ся; колиж би хто хотїв прибути на життє, дістане горожанство для себе і своїх дїтий, на рік свободу від повинностий, як і давнїйше бувало, і всї инші права... А шкоди пороблені Львовянами по смерти князя, обовязуємо ся заплатити“... Се письмо Дедька мало велике значіннє для Львова; заграничні купцї вспокоєні почали знов заїздити до міста, торговля відновила ся і став зростати добробут між міщанством. Щоби лїпше забезпечити Галичину перед Польщею, бояри віддали панованнє в галицькій землї князеви Дмитру-Любартови; се був литовський князь, але зжив ся з Українцями прихильно відносив ся до наших змагань. З того часу заховала ся у Львові одна памятка: се дзвін в церкві св. Юра. Він маєнапись: „Въ лѣто 6849 сольянъ бысть колоколъ сиі святому Юрью при князи Димитриі игуменомъ Євъфимьємь. А писалъ Скора Яковъ“. Рік 6849 від сотворення світа — се 1341 р. по різдві Христа.

Але спокій не тривав довго. Почала ся нова війна; під Львовом били ся кілька разів литовсько-українські війска з польськими. Львів брав малу участь у боротьбі; він чимраз більше при-

хиляв ся на сторону Польщі, бо брали в нїм перевагу міщани-чужинці, що приходили з Польщі і Нїмеччини. Дарма завзивав князь Любарт Львовян, щоби перейшли на його бік; вони волїли польського короля. Від 1349 р. Львів і більша частина Галичини була вже постійно в руках Польщі.

За австрійський стіл.

Се звучить таємничо, — одначе справді був час, коли український князь міг засісти на австрійськім престолї. Справа була вже обговорена дипльоматично, підперта мілїтарно, але до повного здїйснення не дійшло.

Було се в часах великого Данила. Се перший наш князь, який бажав звернути Україну лицем до Заходу. Коли через напади степових орд Україна пішла до занепаду, коли перервали ся оживлені торговельні і культурні зносини з Византією і Сходом, треба було знайти нове русло, яким моглиб поплисти наші світові змагання. Данило звернув особливу увагу на західний фронт своєї держави, старав ся його скріпити і поширити. Він витрёвало кольонїзував західне пограниче, основував такі городи, як Холм, що мав стати осередком українського життя під польською границею, старав ся здобути Люблин і зробити його граничною твердинею своєї держави. Але його наміри ішли ще дальше на захід, — він бажав у сїти своєї полїтики втягнути Угорщину, Нїмеччину, Рим, — при помочи Заходу виробити своїй державі сильне міжнародне становище. Одним епізодом з його західних плянів було опанованнє Австрії.

В 1246 р. вимерла австрійська династія Бабенбергів. За спадщину розпочала ся боротьба між сусїдами, передовсїм Угорщиною і Чехами. Спершу опанував австрійські краї чеський король Оттокар і утворив тим способом велику державу,

що сягала від Судетів до Адрійського моря. Угорський король Беля занепокоєний зростом чеської держави, почав готовити війну проти Чехів. До співучасти у війні запросив він Данила.

Данило згодив ся виступити проти Чехів, але не як звичайний помічник, лише під умовою, що йому прийде частина спадщини по Бабенберґах. Угорщина була за слаба, щоби відмовити щонебудь могутньому галицько-володимирському князеви і мусїла згодити ся на його бажання. Уложено договір дуже корисний для Данила: другий з роду його син Роман мав подружити ся зі спадкоємницею Бабенберґів княгинею Ґертрудою і заняти австрійський престіл.

Весною 1252 р. Роман приїхав до Австрії і в замку Гімберґ під Віднем відбув ся його шлюб з Ґертрудою.

Перед династією Романовичів отворила ся світла дорога, — рід українських князїв мав заняти одну з найважнїйших країн середньої Европи!

Але вперед треба було відібрати австрійські землї від Оттокара. Уложено плян боротьби. Беля мав ударити на Австрію зі сходу, його союзник баварський князь із заходу, а Данило мав іти з півночи дорогою через Шлезк.

Галицькі війська виконали без закиду свою частину завдання: заняли Шлезк, здобули Опаву і пустили ся на Морави. Але иншим союзникам не повело ся; баварські війска Оттокар розбив, а Угри не дали бажаної помочи. Беля зневірив ся і мировою дорогою старав ся дістати собі частину австрійських земель.

Роман тимчасом знаходив ся з жінкою в Гімберґу. Настали для нього тяжкі хвилини. Оттокар спершу хотїв мирити ся і обіцяв без боротьби полишити частину спадщини. Але лицарський князь не хотїв зірвати союза з Белею і волїв шукати рішення в боротьбі. Війська Оттокара почали облягати Гімберґ; в замку не було достаточних

запасів на довший час і настав голод. Галицька лїтопись оповідає, що поживу для Романа і Ґертруди приносила тайком якась жінка аж з Відня, прокрадаючи ся через війська чеського короля.

Серед сього прикрого положення Ґертруда порадила Романови, щоби він також тайком перекрав ся серед ворожих сил і їхав до батька за помічю. Роман так і зробив. Але супроти сього, що союз з Угорщиною і Баварією розбив ся, — Данило не міг дати Романови нїякої підмоги. Широкі пляни, що мали би історичне значіннє для цїлої Европи, покінчили ся без успіху. Австрійські землї 1282 р. обняла династія Ґабсбурґів.

Траґічна була доля подружя Ґертруди з Романом. Австрійська княгиня не хотїла їхати з чоловіком до Галичини і лишила ся в своїй країні; по війні дістала маєтність в Стирії і там прожила до кінця життя. Від Романа мала вона доньку Марію, яка вийшла замуж за хорватського бана, Стефана IV. Роман, вернувши ся з Австрії, виїхав на Литву. Там дістав від литовського князя Новгородок і пізнїйше оженив ся вдруге з донькою волковийського князя. На Литві теж закінчив життє, здаєть ся убитий серед бою коло 1258 р. Похоронено його в Холмі, в катедрі Богородиці.

Український герб.

Герб — се постійний знак, уложений після приписаних правил, якого уживає якийсь рід, місто, край, держава і ин. Герби були звісні від давних часів на сході, а до християнської Европи перейшли підчас хрестоносних походів, при кінци XI. віку. До боротьби йшло тоді багато лицарів з ріжних країв і щоби відріжнити ся від себе, прикрашували своє оружє ріжними відзнаками, як хрести, мечі, звірята, птиці і ин. Сей звичай удержав ся і по війнах і кождий шляхотський рід, кожде місто і кождий край приймав собі якусь відзнаку. Гербів уживали найбільше на щитах, хоругвах, печатках, перстенях і ин., держави також на монетах. Від давних часів виробили ся приписи, як укладати герби, а держава пильнувала, хто уживає тих відзнак; нині займає ся гербами окрема наука, геральдика.

У нас уживали ся деякі княжі відзнаки вже в дуже давних часах, так на монетах Володимира Великого, його синів Святополка й Ярослава Мудрого є знаки подібні до „трійці“, потрійного свічника, уживаного по церквах (рис. 1); такий самий знак знайдено на цеглах десятинної церкви в Київі, — але що означають ті знаки, про се не знаємо нїчого певного. Та се ще не були герби в нинїшнім значінню. Справжні герби прийшли до нас мабуть із західних країв, а вперше стрічаємо їх в XIV. віці в Галичинї. Тодї гербові відзнаки були вже в загальнім ужиттю; на печатках галицьких бояр маємо нпр. знаки птиць у ріжних видах, город Володимир на Во-

линї мав знак св. Юрія, галицькі епископи уживали образу Богородицї. В тих часах появляється також герб галицької держави, лев.

Фіґуру лва маємо на найстаршій захованій печити галицьких князїв з 1316 р. Печать знаходить ся на грамотї, яку вислали князї Андрій і Лев Юрієвичі до великого маґістра пруського ордена 9. серпня 1316 р. Печать є досить велика в перерізї має коло 7 цм. З одної сторони є зображений стоячий лицар, з обнаженою головою, в збруї; праву руку спирає на щитї, в лївій руцї

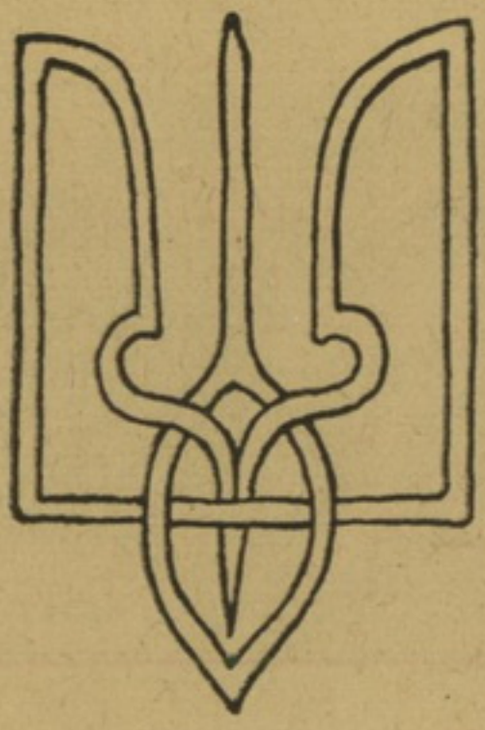

Рис. 1. Герб на монетах Володимира Вел.

держить спис чи меч звернений вістрєм до долу; по другій сторонї печати є лев стоячий на всїх ногах, звернений в право від глядача; хвіст має піднесений до гори (рис. 2). Постать лицаря се мабуть портрет одного з князїв; лев по другім боцї се герб князя.

Звідки взяв ся у нас сей знак? Образ льва, царя звірів, стрічаємо від давних часів на памятниках ріжних володарів; се був символ власти, сили, хоробрости, відваги і т. ин. Є він на печатях византійських імператорів і перейшов до

Царгорода зі сходу; але галицький лев є більше подібний до західних образів. Лев з хвостом загнутим до гори є часто на італійських монетах, гербах і печатках; такий герб мали також деякі французькі королї, ґрафи Фляндрії, нїмецькі володарі, шведські королї, чеські королї, шлезькі князї і ин. На печати одного з австрійських князїв Бабенберґів з XIII. в. є лев зовсїм подібний до галицького. Наші князї приймаючи за свій знак льва, ішли за прикладом багатьох европейських володарів. Не знаємо нїчого про се, від якого часу уживав ся лев за герб галицьких

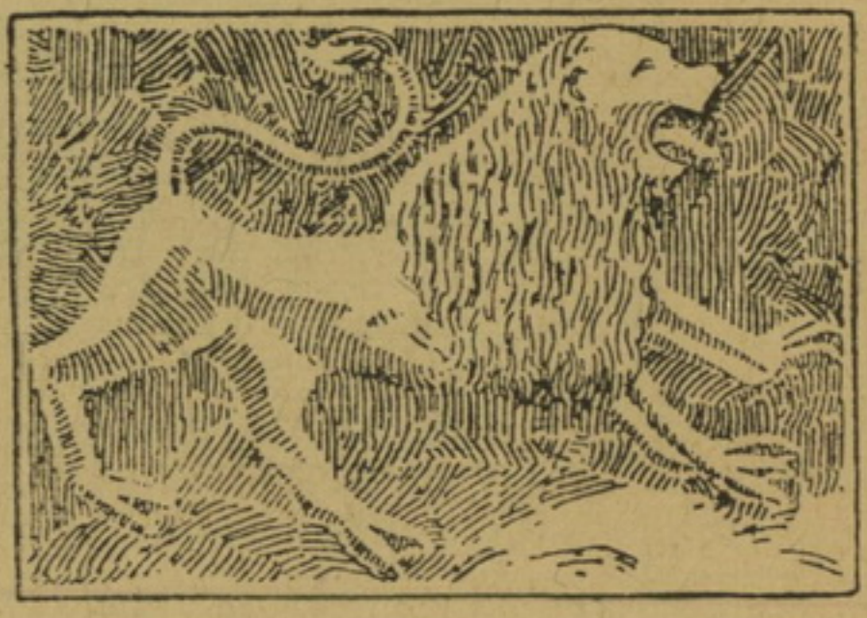

Рис. 2. Лев на печати кн. Андрія і Льва 1316 р.

князїв; може приняв його собі за знак вже князь Лев, син короля Данила — може сей герб походить із давнїйших часів.

Льва маємо також на печатцї, якої уживав останнїй галицький князь Юрій II. Болеслав на грамотах з 1325—1334 рр. Печать є велика на 9 цм. в промірі; з одного боку має образ володаря, сидячого на тронї, з короною на голові і скиптром в руцї; на другій сторонї є лицар на кони; в правій руцї має спис з хоругвою, на лївім рамени щит. На сїм щитї є образ льва (рис. 3). Лев зображений інакше як на печати князя

Андрія і Льва: тут він стоїть на задних ногах, звернений на лїво від глядача, (може спер ся на скалї), а хвіст звернув під себе. Печать має латинські написї; кругом князя: „печать пана Юрія, короля Руси“, кругом кінного лицаря: „печать пана Юрія, князя Володимира“. Деякі історики думають, що ся печать належить до Юрія I, внука Данила, бо Юрій II. Болеслав не титулував ся королем; в такім разї ся печать була би старша від печати князя Андрія і Льва.

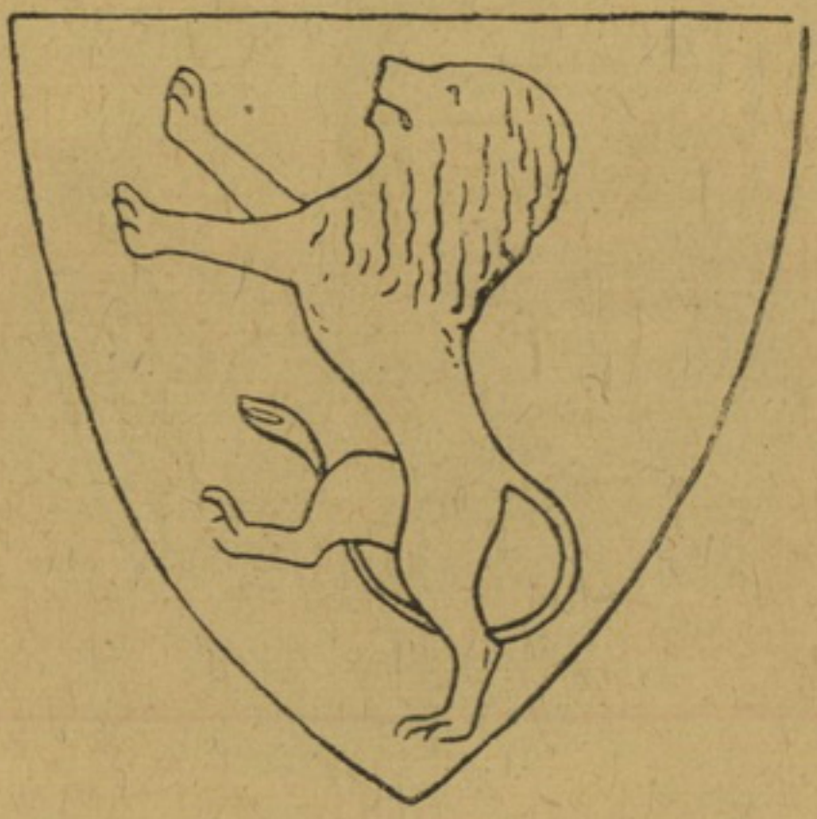

Рис. 3. Лев на печати кн. Юрія II. Болеслава 1325—34 рр.

Сї князї, що уживали в своїх печатях за герб льва, панували не тільки в Галичинї, але й на Волинї; і хоч столиця Волинї Володимир, мав за герб св. Юрія, князї уживали на державних актах печати з львом. Се доказ, що лев уважав ся гербом цїлої нашої держави, — бо в Київі князїв тодї вже не було.

По занепадї галицької держави лев лишив ся гербом самої Галичини або „руської землї“, як її називано урядово. На печатцї кн. Володи-

слава опольського, що правив Галичиною 1372—1378 рр. є наш лев (рис. 4): стоїть на задних ногах звернений на лїво (без скали), хвіст піднесений до гори і розділений на кілька частий. Той сам лев лишив ся на монетах, які били для Галичини король Людовик угорський і Казимир польський; зображали льва з короною на голові і спертого на скалї, зверненого на лїво від глядача.

Рис. 4. Лев 1370 рр.

І до кінця XVIII. в. удержав ся в Галичинї як герб „руського воєводства“ старий наш лев; малювали його золотого на голубім полї, — такі краски мав наш герб очивидно з княжих часів. Деколи зображували льва в коронї на память, що Галичина була колись самостійною державою. Але пізнїйше прийшла одна зміна, що зіпсувала давний вид нашого герба: льва звернули на право від глядача. Ся помилка лишила ся довгі часи — до наших днїв.

Також столиця Галичини Львів приняла собі лева за герб: лев звернений на лїво, легко вступає на скалу, з піднесеним нероздїленим хвостом; від княжих гербів відріжняє ся тим, що стоїть в міській брамі з трома баштами (рис. 5).

За польських часів Галичина чи то „руське воєводство“ дїлило ся на шість земель, а кожда з них крім львівської мала окремий герб. Так перемиська земля мала орла з двома головами під одною короною на голубім полї; сяніцька

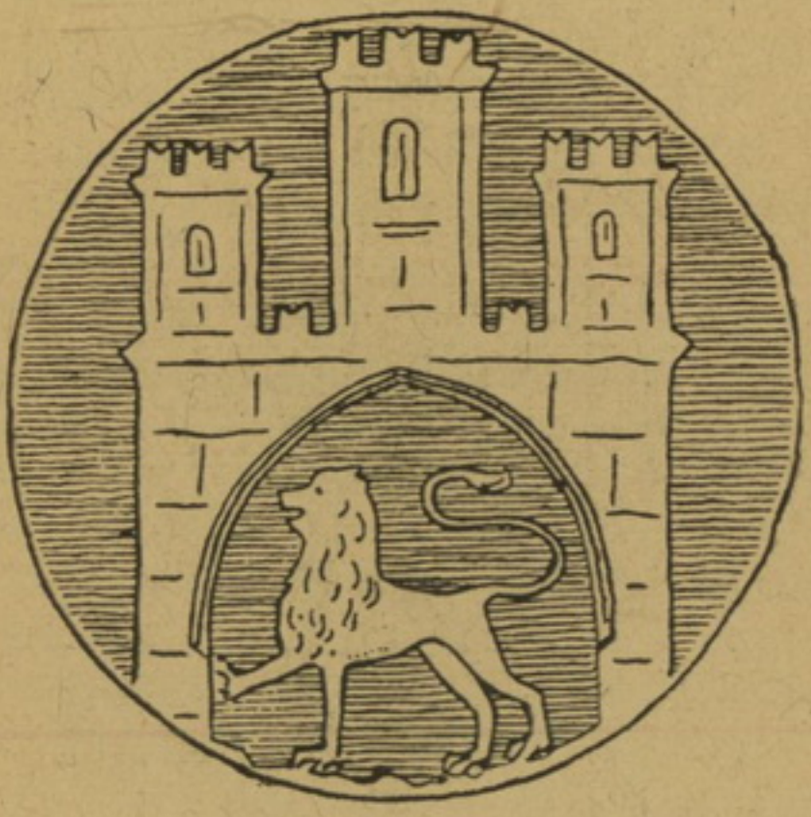

Рис. 5. Львівський лев 1353 р.

уживала того самого гербу; галицька земля мала чорну галку (кавку) з розтягненими крилами в золотій коронї в білім полї; холмська білого медведя між трома деревами в зеленім полї; жидачівська три левки на синїм полї.

Инші українські воєводства і землї також приняли собі ріжні герби.

Чи ті герби опирають ся на українських традиціях себто чи вони походять з княжих часів — про се не можемо сказати нїчого певного. Може

бути, що деякі з тих гербів повстали за давнійших часів: нпр. герб подібний до галицької галки стрічаємо на печатках деяких бояр XIV. в.; але знов жидачівські левки повстали 1676 р.

Найбільше неясна справа з гербом київської землї. Сей герб стрічаємо що йно за польських часів. Тодї він мав такий вигляд: в червонім полї білий ангел з авреолею над головою, а правій руцї тримає меч спущений кінцем до долу, в лївій похву, — меч і похва сходять ся кінцями

Рис. 6. Архангел на старій іконї.

в долї. Чи такий герб уживав ся в Київі вже за княжих часів? Певних доказів на се не маємо. На давній Українї почитав ся дуже архангел Михаїл, в Київі були його церкви, як славний золотоверхий Михайлівський храм, були й ікони святого — але про герб не чутно. Як сказано висше на монетах князї уживали инших знаків, і ті знаки зміняли ся; може бути, що київська земля до свойого занепаду 1240 рр. й зовсїм не знала постійного гербу в західно-европейськім значінню. Леґенда про се, що до Київа привіз герб архангела один з митрополилів, Михаїл на імя, —

не має історичної основи, се мабуть пізнїйша видумка.

А колиб навіть знайшли ся докази, що архангел був колись гербом Київа, то знов прийдеть ся відкинути ту форму, в якій він зображав ся за польських часів. Київський архангел міг виглядати хиба так, як його малювали на старих іконах (нпр. в Золотоверхім монастирі рис. 6): в лицарській збруї на грудях а з огнистим мечем в правій руцї, — меч піднесений до гори. В польськім гербі наш архангел спускає меч до долу, якби на знак, що його побідили... Нинїшний герб міста Київа, утворений в XVIII. в. повернув до давньої традиції: архангел се лицар в збруї, з мечем в правій руцї, а щитом у лївій — на полї голубім.

В новійших часах, в XIX. віцї, забуті герби з княжих часів знов почали уживати ся. Найбільшу популярність здобули собі два герби, галицький і київський — хоч не зовсїм у правильнім видї. Традицію галицького льва відновлено в 1848 р.: перша наша часопись в Галичинї „Зоря галицька“ в числї з 27. червня 1848 р. подала взорець герба, але в пізнїйшій формі: лев звернений на право (від глядача) спирає ся на скалї, на голові має корону; лев має бути золотий на синїм полї. Такий герб знаходить ся на всїх хоругвах українських ґвардій себто горожанського війська 1848 р. В тім самім видї зображували льва до останнїх часів — поки не пощастило знайти старинного герба на княжих печатках.

Нинї мусимо вернути до давного виду нашого герба. Вигляд галицького льва не є одностайний на всїх примірах XIV. в.: раз він звернений на право, раз на лїво, то іде на чотирох ногах, то стоїть на двох, хвіст має піднятий, то опущений. Але остаточно в XIV. віцї приняла ся одна форма: на синїм полї золотий (жовтий) лев, спертий на передних ногах,

звернений в лїво (на захід), з піднятим хвостом.

Герб архангела відновив ся пізнїйше як лев, мабуть з початком „народовецького“ руху в 1860 роках. На жаль принято польську форму герба (з мечем і похвою до долу) і сей вид дуже розширив ся. Нинї знаємо, що той вид герба не міг істнувати в княжих часах і що се наш герб не є. Але достовірної старшої форми ще не віднайдено і приходить ся уживати хиба архангела такого, який є на давних київських іконах. І взагалї ще не вияснене питанне, чи архангел Михаїл був гербом давної київської держави?

Супроти сього одиноким історичним гербом нашої землї є тільки лев. В Галичинї він має вже горожанство, таксамо історичне оправданне має на Волинї і взагалї на правобережній Українї, бо галицько-волинська держава сягала аж до Днїпра.

В звязи з гербом стоїть питанне, яка є наша національна краска. На жаль не маємо звісток, якої краски були воєнні прапори в київській державі, — таксамо як не знаємо київського гербу. Дещо певнїйше можна сказати про галицько-володимирську державу. Галицький лев, як вже згадано, традиційно зображував ся золотий (жовтий) на синїм полї — сї дві краски були очивидно красками галицьких князїв, нашим державним кольором тих часів. За польського панування удержалась ся краска і дальше в Галичинї разом з стародавним львом. Інакше було в Київі; тутешний архангел як знаємо, опустив меч до долу, а заразом приняв чужі краски: св. Михайла мальовано білого (срібного) на червонім полї, — се краски польської держави, національні кольори Поляків! А козаки як брали білого архангела на свої прапори, задержали також його червону краску, родом з Польщі... В такий спосіб розширили ся між козаками польські хоругви червоні з білим, — і закорінили ся

так твердо, що ми забули про їх походженнє і почали уважати „малиновий“ кольор нашою національною краскою. Але найновійші досліди показали, що ся краска позичена з Польщі, так само як той архангел з мечем до долу. І одно і друге мусимо тепер покинути.

Національна краска є тїсно звязана з гербом: і коли герб наш жовтий (золотий) лев на синїм полї, то національний кольор таком є жовто-синїй[1]).

Сї краски приняли ся від давна в Галичинї, підчас революції 1917 р. поширили ся всюди на Украïнї як наш найстарший національний кольор[2]).

---

[1]) Коли є хоругва без герба, то має оба кольори в горі жовтий, долом синїй; коли є герб, то хоругва буде синя, а посеред неї жовтий (золотий) лев.

[2]) Новійша лїтература про герб і національну краску: Негеральдик В справі наших національних емблемів (Дїло 1912 ч. 8195); С. Томашівський Український національний герб (Недїля 1912 ч. 35); А. С. Лаппо-Данилевскій Печати послѣдныхъ галичско-владимірскихъ князей (в збірнику Болеславъ-Юрій II., Спб. 1907); Б. Барвінський Історичні причинки ч. I., Львів 1908, Pieczęcie książąt halicko-włodzimierskich, Краків 1909; Д. Еварницький Исторія запорожскихъ козаковъ т. I.; І. Крипякевич Прапор Хмельницького (Недїля 1911 ч. 6, Рада 1911 ч. 23); К. Широцький Український національний кольор (Рада 1911, Недїля 1911 ч. 33); С. Томашівський Ще в справі національного кольору (Недїля 1912 ч. 34); М. Грушевський Ілюстрована історія Украïни, Київ 1913; І. Кревецький Проби орґанїзованнє руських національних ґвардій у Галичинї 1848—9 рр. Львів 1913.

ЗМІСТ.

1. Великий князь . . . . . 3—12
2. Військо княжих часів. . . . . 13—18
3. Українське лицарство . . . . . 19—21
4. Престольний Галич . . . . . 22—45
5. Город князя Льва . . . . . 46—54
6. За австрійський стіл . . . . . 55—57
7. Український герб . . . . . 58—67

19. **Про богатиря Сухобродзенка Івана і Настасю прекрасну**, народня казка, 50 образків . . . . . 1·60 К
20. **Очаківська біда**, народнїй переказ, 14 образків . . 0·50 „
21. **Лисичка-сестричка**, народня байка, 14 образків . . 0·60 „
22. **Як журавель учив лисичку лїтати. — Пан Коцький. — Лис і тетерев**, народнї байки, 14 образків . . . . 0·60 „
23. **Крепак і чорт. — Чорт і баба**, народнї казки, 14 образків . . . . . 0·60 „
24. **Коза-Дереза. — Горобець та билина**, народнї байки, 22 образків. . . . . 1·— „
25. **Лисичка-сваха. — Колобок**, народнї казки, 14 образків 0·60 „
26. **Соломяний бичок. — Рукавичка**, — народнї казки, 14 образків. . . . . 0·60 „
27. **Лови. — Торба**, — народнї казки 22 образки, . . 1·— „
28. **Летючий корабель**, — народня казка, 30 образків . 1·20 „

B 08539

ВИДАВНИЦТВО:

УКРАЇНСЬКА КНИЖКА".

Редактор: ***Антін Крушельницький.***

Гнатюк Володимир: **Баронський син в Америці,** вибір з народніх казок, 40 ілюстрацій Юліяна Панькевича (друкуєть ся).

Карманський Петро: **Al fresco,** віршована проза, (сатири на теми воєнної доби) . . . . . 3·— К

Квітка-Основяненко Гр.: **Перекотиполе,** з образками Микити Вихора . . . . . 1·— „

Крипякевич Іван: **Шляхами слави українських князїв,** з образками Олега Лошнева, . . 3·— „

Крушельницький Антін: **Рубають лїс,** повість у двох томах, на гуцульських мотивах, ілюстрація на окладці Олени Кульчицької 15·— „

— **Школа під російською окупацією,** (причинки до історії українського шкільництва в Галичині в 1914—1917) . . . . . 1·30 „

Опільський Юлїян: **У царстві золотої свободи,** історична повість (друкуєть ся).

Романова Одарка: **Пан та чабан,** казка, 17 образків Олени Кульчицької . . . . . 1·80 „

Соневицький Михайло: **Пригоди Одиссея,** оповіданнє для молодїжи (друкуєть ся).

Чайковський Андрій: **Побратими,** історична повість з часів Сагайдачного, з портретом автора й ілюстрацією на окладці Олени Кульчицької . . . . . 7·— „

B085,39